

30-ųjų karta be moterų, arba Apie moters tapatybės vaizdinį Nikitos Chruščiovo laikotarpio spaudoje ir poezijoje

Jurgita Žana Raškevičiūtė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
El. paštas j.z.raskeviciute@gmail.com

Anotacija. Straipsnyje analizuojamas moters tapatybės suvokimas, Nikitos Chruščiovo valdymo laikotarpiu formuotas spaudoje (žurnale „Tarybinė moteris“) ir vadinamosios 30-ųjų kartos vyrų ir moterų poezijoje. Daroma prielaida, kad sudėtinga, nišinė moters kūrėjos padėtis tuomečiame literatūros lauke susijusi su jos suvokimo ir savivokos paradigmomis. Siekiant sukurti moters tapatybės formavimo ir supratimo kontekstą, pasirinkti skirtingi diskursai – ideologinį diskursą reprezentuojanti publicistika ir pasaulėvaizdžio paradigmas atskleidžianti poezija. Išryškėję santykiai, įtampos, perėmimas, nesutapimai, paneigimai, prieštaros atskleidžia sudėtingą ir įtemptą santykį tarp skirtingus tapatybės vaizdinių siūliusių ideologinės, vyriškosios ir moteriškosios paradigmų ir parodo, kaip vyrai ir moterys mėgino derinti tradiciškai paveldėtus, iš asmeninio santykio kylančius ir ideologijos diktuojamus suvokimo aspektus.

Esminiai žodžiai: 30-ųjų karta, tarybinė moteris, moters tapatybė, Chruščiovo laikotarpis, Marcinkevičius, Maldonis, Baltakis, Degutytė.

The 1930s Generation without Women, or on the Image of a Woman's Identity in the Press and Poetry of The Nikita Khrushchev Era

Summary. This article analyzes the perception of women's identity as it was created in the press in the period of Nikita Khrushchev's rule (in the magazine *Tarybinė moteris*, "The Soviet Woman") as well as in the poetry written by both men and women of the so-called 1930s generation. By taking a closer look at discourses across different levels, connections, conflicts, tensions, denials and contradictions were revealed, uncovering the complicated and tense relationship between the ideological, masculine and feminine paradigms that offer different identities. This serves to demonstrate how men and women have tried to accommodate their traditionally inherited, personal relationships with ideological perceptions.

After describing the engineering of a woman's image in the magazine and analyzing the images in male and female poetry, it became clear that this version of Soviet feminism was more regularly and consistently realized by men in their work, who had described the process of creating the Soviet world (the emergence of collective farms and the role of women in this process, ideological connection between the woman and the new order etc.). It was revealed that women were much more likely to be portrayed as negative characters in respect to the system than men, their worldview being based on values inherited from the interwar Lithuania, determining their obscurantism and secretive life. The emancipation of women in men's discourse is almost without exception based on directly transposed Soviet postulates. A more personal perspective and relationship with a woman emerges as a traditionally inherited patriarchal paradigm of the woman-as-a-mother identity, which is disassociated from the Mother Heroine image by a personal and intimate articulation of the relationship. The images of the emancipation of Soviet women

Received: 04/10/2018. Accepted: 12/11/2018

Copyright © 2018 Jurgita Žana Raškevičiūtė. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

that appear in male poetry are taken up as postulates of the new system, but these images are never incorporated in the articulation of their worldview, always remaining as part of the new society's architectonics. In the work of J. Degutytė, the only more prominent female poet of the period in question, two directions in the conception of women's identity are observed: the official one, which shows the adopted image of hyperreality as being at the core of the new woman's identity, an assumed woman's self-image as being responsible for social sensitivity, and the stance of the party-appreciating mother. When the self-image of a woman is not thematized but rather manifests itself as the self-awareness of the speaking female subject, the female "I" appears as the acting subject that transforms the female attributes (emotionality, sensitivity etc.), traditionally perceived as restrictive, into opening up opportunities for action and possessing an existential perspective. The most intense exposure of the female subject to the world is portrayed as an act of creativity, whereas the creative aspirations of women in the poetry of men of the same time are associated exclusively with childbirth.

Keywords: the 1930s generation, Soviet women, women's identity, Khrushchev era, Marcinkevičius, Maldonis, Baltakis, Degutytė.

Įvadas

Šio straipsnio intencija radosi iš bandymo atsakyti į gana paprastą, bet svarbų klausimą: kodėl, kalbant apie 30-ųjų kartą, jos pasaulėvaizdį, poetiką, veikimo strategijas sovietmečiu ir moralinius pasirinkimus, dažniausiai nepasigendama kartos moterų? Tiesa, jų buvo nedaug, dalis rašė nedidelės literatūrinės vertės kūriniai, todėl gali būti aptariamos tik kaip istorinis reiškinys; ar debiutavo vėlai, kaip Aldona Elena Puišytė. Tačiau Janina Degutytė tarytum turi visus reikalingus bruožus, kad jos laikysena ir poezija dabarties mokslininkų būtų reflektuojama kaip kartos dalis: artimas pasaulėvaizdis, poetika, oficiali literatūrinė karjera, pažiūros, didelis populiarumas tarp skaitytojų, aktyvus tėvynės diskursas ir kt. Vis dėlto net pačiuose naujausiuose tyrimuose, skirtuose kartos problemikai, pavyzdžiui, Donatos Mitaitės straipsnyje „30-ųjų metų poetų kartos konformizmas ir iliuzijos“, ieškoma argumentų ne įtraukti Degutytę į kartos refleksiją, bet ją eliminuoti. Straipsnio autorė (2016, 95) teigia, kad „[s]ąvoka „30-ųjų metų karta“ lietuvių kritikoje dažniausiai nurodo tris poetus: Algimantą Baltakį (g. 1930), Alfonsą Maldonį (1929–2007), Justiną Marcinkevičių (1930–2011)“. Ir tai beveik visiškai atitinka dabartinės recepcijos požiūrį, tačiau verta klausti, ar kiek kitos laikysenos ir veiksenos modelio, neatitinkančio pačių kartos vyrų formuluotojo, nebūtų prasminga įtraukti į literatūros ir kultūros recepciją dabar, vien dėl nepatogumo, neatitikimo? Manytina, kad tokia recepcijos situacija susiklostė dėl literatūrologų ir kritikų gana neproblemiškai perimto modelio, kurto pačios kartos atstovų, daugiausia Algimanto Baltakio, taip pat ir tokių kartos kritikų kaip Vitas Areška. Ko gero, galima teigti, kad sąvoka, apibrėžianti tris poetus draugus, susiformavo dėl šios kartos itin aktyviai formuluotos kartos tapatybės – ir egodokumentuose, ir kritikoje, ir poezijoje (eilėraščiai apie kartą, paskyrimai). Sigitas Geda (Kartos ir tarpkartės 1995, 99), jau turėdamas tiek laiko, tiek ir kritiško santykio perspektyvą, yra tiksliai teigęs: „Regis, žmonės, gimę trisdešimtaisiais metais, labiausiai ir išpūtė kartos burbulą. Dabar už tai tenka patiemis ir atsakyti.“ Kartos koncepcija poetų buvo strateguota kaip savisteigos variantas, grindžiamas artimos vyriškos draugystės modeliu (pasikartojantis trijų muškietininkų įvaizdis), taip pat atskleidžiantis jų pasirinktą veikimo literatūros lauke strategiją kaip būdingą, geriausia ir tipinį modelį (užimti panašūs oficialūs postai ir vėlesnė pasirinkimų motyvacinė strategija). Įdomu tai, kaip aktyviai ir palyginti anksti

savojo kartos kūrimo vaizdinio imasi Algimantas Baltakis. 1967 m. leidinyje *Tarybų Lietuvos rašytojai*, užuot apsiribojęs autobiografija, Baltakis rašo kartos biografiją ir sukuria struktūrą, kuri su variacijomis ir papildymais bus perrašoma iš teksto į tekstą. Imdamasis rašyti apie literatūrą, pirmiausia poetas skiria pastraipą Eduardui Mieželaičiui – savosios kartos strategui¹, toliau kiekviena nauja pastraipa skiriama kartos draugams – Marcinkevičiui ir Maldoniui, atvirai deklaruojant meilę ir aukštai įvertinant kūrybą: „Just. Marcinkevičius ir Alf. Maldonis – mano kartos poetai, dar daugiau – tai mano geriausi draugai. Mus sieja metai, praleisti tose pačiose auditorijose, tai, kad mūsų pirmieji eilėraščiai buvo išspausdinti beveik tuo pačiu metu. [...] Antra vertus, jie ne tik mano draugai, bet ir „konkurentai“ (Tarybų Lietuvos rašytojai 1967, 487). Degutytė cituotame Baltakio tekste neminima, o jį patį galima laikyti kartos diskurso metonimija. Netęsime memuarų ir mokslo darbų, kuriuose Degutytė (o juolab – kitos kartos moterys) nėra minima kaip kartos dalis ar vien paminima dėl oficialaus priklausymo pagal gimimo ir debiuto datą, aprašymo. Čia norima išryškinti, kad į kartos diskursą nepatenka bendrakartė moteris, aptartos autobiografijos rašymo metu labai populiarai (po metų jai skirta Lietuvos TSR Valstybinė premija), greitai bręstanti poetė. Tačiau negalima sakyti, kad ji nebuvo matoma ar kad literatūros lauko strategai nejuto moterų stygiaus. Priešingai, Degutytės poetinė karjera buvo kone dirbtinai paspartinta dėl justos tuščios moterų literatūros vietos. Po pirmųjų Degutytės publikacijų spaudoje Eugenijus Matuzevičius, Eduardas Mieželaitis ir kiti ėmėsi rūpintis tiek jos karjera, tiek buitimi. Į Rašytojų sąjungą poetė priimta 1958-ųjų pabaigoje², dar neturėdama pirmosios knygos, ir iškart gavo orderį butui naujame name Antakalnyje, Smėlio gatvėje. Literatūroje nesant ryškesnės moters, Degutytei atsiveria kelias gauti tai, dėl ko vyrai greičiausiai turėjo labiau pasistengti. Kita vertus, moteris įtraukiama tarsi į kitą (negu vyrų) literatūros lauką – tai mažesnis, šalia esantis literatūros laukelis, turintis ir savus atskirus konkurencijos ir karjeros dėsnius. Vyrai su moterimis nekonkuruoja, moterys taip pat žaidžia pagal kitas, sau atskirai taikomas taisykles, dirba savotiškoje savo literatūros moterų provincijoje. Atskirame literatūros lauke dirba žmonės, dominuojančio lauko atstovų požiūriu veikiantys ir būnantys iš esmės kitu, atskiru stiliumi; moters būtis ir namų pasaulis suprantami kaip vienas kitą apibrėžiantys ir esmingai veikiantys aspektai: „Poečių kūryba bendromis tendencijomis niekuo neišsiskiria iš dabartinės lyrikos konteksto, tačiau yra savaip žavi, ir savaip ribota. Jų sukurtas pasaulis nuoširdesnis, natūraliai išreiškia moterišką švelnumą, jausmingą reagavimą į gyvenimo disonansus, moterišką būti, namų pasaulį.“ Taip svarsto Maldonis VIII rašytojų suvažiavime 1986-aisiais³. Konkuruojimo ir tvirtinimosi literatūros

¹ Eduardas Mieželaitis turbūt bus mokslininkų aprašytas kaip literatūros lauko strategas, bet mūsų temai įdomu pastebėti, kaip smarkiai skyrėsi vyrų ir moterų įtakos siekis. Tai gana raiškiai atsiskleidžia Elenos Baliutytės atliktame Mieželaičio korespondencijos tyrime, kuriame aptariami septintajame dešimtmetyje Mieželaičiui adresuoti rašytojų laišakai – tarp visų tyrėjos išskirtų interesantų grupių nepamainėta nė viena moteriška pavardė (yra visi aptariamų kartos vyrai). Tai nereiškia, kad moterys nieko Mieželaičio neprašė, – tai tik leidžia nujausti, kokios galios / įtakos / naudos siekimo proporcijos tarp lyčių galėjo būti (Baliutyte, 2015, 22–38).

² Rekomendacijas rašė Mieželaitis, Baltakis ir Eugenijus Matuzevičius.

³ Citata aptikta Solveigos Daugirdaitės studijoje, todėl ją nurodome kaip citatos šaltinį: Daugirdaitė 2000, 74 (pirminis šaltinis – *Pergalė* 5, 1986).

lauke sąlygoms apibūdinti gerai tinka Solveigos Daugirdaitės (2015, 94) išvada iš straipsnio apie Valeriją Valsiūniene ir Haliną Korsakienę: „Valsiūniene buvo vienintelis ryškesnis bandymas moteriai „siekti karjeros“ Tarybinių rašytojų sąjungoje pokariu. Jos likimas ilgam atgrasė moteris nuo veržimosi į Rašytojų sąjungos funkcionierius. Nors XX a. 6-ajame dešimtmetyje debiutavo ir tarybinei ideologijai likusios visą gyvenimą ištikimos tokios poetės kaip Tatjana Rostovaitė (1926–1993) [...] ir Vilija Šulcaitė (1929–1992), į vadovaujamus postus jos neišsiveržė, o gal ir nesiveržė.“ Manytina, kad aprašytasis veikimo būdas galiojo gerokai platesniu, ne vien postų siekimo Rašytojų sąjungoje aspektu.

Turint omenyje trumpai aprašytą situaciją, kilo mintis, plėtojama šiame straipsnyje, – nuosekliau pasižiūrėti, kaip pirmuoju 30-ųjų kartos literatūrinės veiklos dešimtmečiu, daugmaž sutampančiu su Nikitos Chruščiovo valdymo laikotarpiu, buvo suvoktas ir konstruotas moters tapatybės vaizdinys. Pasirinktos trys tekstų grupės. Ideologinio diskurso pozicijoms suvokti ir aprašyti pasirinktas Chruščiovo laikotarpio žurnalas „Tarybinė moteris“, jį laikant svarbiausiu ideologinio moters suvokimo perteikėju ir konkrečių vaizdinių kūrėju. Žurnalas, o ne, pavyzdžiui, partijos programos, pasirinkta todėl, kad jis sutelktas į konkrečias istorijas ir siužetus, atskleidžiančius, kaip politinės direktyvos suvoktos ir bandytos iliustruoti konkrečiais moterų gyvenimais. Galima pridurti, kad tai buvo ir Janinos Degutytės debiuto žurnalas. Kita tekstų grupė – aptariamios kartos poezija, skylanti į dvi nelygias dalis: vyrų ir moterų. Straipsnyje bus analizuojama, kaip vyrai tematizuoja ir suvokia savo poezijoje moteris ir koks savivokos modelis artikuliuojamas Degutytės poezijoje. Tyrimas atliktas kaip eksperimentas, iš anksto nežinant, į kokią sistemą susiklos skirtinguose diskursuose išryškėjantys moters tapatumo vaizdiniai. Tyrimas siekia atskleisti skirtingus ir sutampančius moters vaizdinius, atverti sudėtingą jų dinamiką susikertant tradicijai ir savas taisykles diktuojančiai nenuosekliai ideologijai, bet nesiekia tiesmuko lyginimo ar juo labiau – priešastinių ryšių tarp diskursų paieškų. Kitaip tariant, jame sąmoningai vengiama lyginimo tarp žurnalo ir poezijos vaizdinių net ir tada, kai panašumai atrodo akivaizdūs, taip nenorint primesti ryšio subordinacijos, o siekiama atskleisti koegzistavusius, abipusės apytakos susietus diskursus. Tyrimo tikslas – atverti ir problemiška aprašyti moters tapatybės suvokimo kontekstą, kuriame debiutavo ir kūrė Janina Degutytė.

„Tarybinė moteris“: apie laisvę, lygybę, kultūringą ir pasiturimą gyvenimą

1953–1964 m. laikotarpio žurnaluose kuriamas moters vaizdinys keičiasi ir tai, be abejo, tiesiogiai susiję su aptarimojo laiko politiniu klimatu. Aptarsime žurnale kuriamą moters vaizdinį nuo 1953 m., kuriems priklauso pora numerių, išėjusių iki Josifo Stalino mirties, iki 1964-ųjų – Nikitos Chruščiovo valdymo pabaigos. Bendriausiu lygmeniu ryškiausias moters vaizdinio kūrimo lūžis justis maždaug nuo 1956 m., t. y. po slaptosios Chruščiovo kalbos, nors realūs pokyčiai, kuriuos galima sieti su Chruščiovo politika, vyksta 1957-aisiais. Tad punktyriškai aprašysime svarbiausius moters vaizdinio dėmenis ir jų kitimą nuo Stalino mirties iki 1964-ųjų, t. y. vadinamoju atlydžio laikotarpiu.

„Žurnalas mums lyg koks teisėjas. Parašė, pasakė, ir jau kitaip elgtis nebeatogu. Juo labiau, kad beveik visos miestelio moterys tą patį perskaitė ir žino.“ Taip į klausimą apie „Tarybinės moters“ vietą savo gyvenime atsako miestelio gydytoja (Pas žurnalo skaitytojus. *Tarybinė moteris* 4, 1960, 19)⁴. Citata iškalbi, nes gerai įvardija pagrindinius žurnalo tikslus iš jo adresato pozicijos: pateikti žmonėms reikiamą elgsenos modelį ir įsteigti moralinį vertinimo akiratį (skaitančiųjų bendruomenė – kitos miestelio moterys, turinčios gyventi pagal pateikiamus kriterijus). Tarybų valdžios diegta kolektyvinė savimonė, apie kurią toliau kalbėsime išsamiau, čia pasirodo kaip egzistuojanti. Pati publikacija skirta parodyti žurnalo autoritetingumą skirtingoms skaitytojų grupėms. Kaip teigia moterims skirtus rusakalbius žurnalus Tarybų Sąjungoje tirianti Lynne Attwood (1999, 12), šie žurnalai kaip tik ir „[...] buvo pagrindinės priemonės skleisti „oficialius“ tarybinės moters vaizdinius moteriškosios lyties gyventojoms, siekė padėti sukonstruoti tinkamą moterišką tapatybę“. Anot mokslininkės (Attwood 1999, 2), spauda suvaidino labai svarbų vaidmenį kuriant naują „tarybinį žmogų“, naujieji lyderiai laikraščius ir žurnalus suvokė kaip pagrindinį komunikacijos kanalą tarp partijos ir visuomenės.

Pagrindinė nekintanti žinia, pateikiama moterims visu tiriamuoju laikotarpiu, yra tai, kad tarybų valdžia išlaisvino moterį iš dvigubos vergovės – vyro ir kapitalistų. „Komunistų partija, tarybų valdžia, išvadavusios moterį iš amžiais trukusio atsilikimo, pažeminimo, beteisiškumo ir skurdo, iškėlė ją į tokį aukštį, apie kurį kapitalistinių šalių moterys tegali tik svajoti. Tarybų šalyje moteriai atviri visi keliai į politinį, visuomeninį-ūkinį gyvenimą. Ją ir jos vaikus gaubia tėviškas stalininis rūpinimasis. Ji pilnateisis savo likimo, savo gyvenimo šeiminkas“ (Kovo aštuntoji. *Tarybinė moteris* 2, 1953, 3). Tai informacija iš paskutinio numerio prieš Stalino mirtį. Ištraukoje matyti svarbus išlaisvinimo aspektas – „stalininis rūpestis“, kurį vėlesnėse publikacijose pakeis partija, bet išlaisvinimas, įsteigiant kitą autoriteto / kontrolės poziciją – tarybų valdžią, išlieka visuomet. Kaip tiksliai daugelio tyrinėtojų nuomonę apibendrina Sarah Ashwin, bolševikų valdžia niekuomet nesiekė išlaisvinti moters dėl jos pačios. Valdžios tikslas – sutraukti moters ir patriarchalinės šeimos ryšius, idant išlaisvintų iš jos ir moterį, ir vyrą bei įpareigotų juos dirbti komunizmo labui (Ashwin 2000, 5). Tai išlaisvinimo principas, kai socialinio, kultūrinio ir asmeninio žmogaus išlaisvinimo siekiama pasitelkiant visišką šių gyvenimo sričių kontrolę, kitaip tariant – visiškas išlaisvinimas pasitelkus visišką kontrolę (Yurchak 2005, 40, 284). Išlaisvinta moteris yra įpareigojama, bet šis įpareigojimas visuose tekstuose pateikiamas kaip iš laisvos valios kylantis jos apsisprendimas. Taigi, kaip teigia Ashwin (2000, 8–9), moterų politika orientuota ne į asmens emancipaciją, bet organizuojama kaip kontrolės forma ir būdas išplėsti valstybės galią į privačią namų erdvę. Tai itin svarbus aspektas, nes moters elgsenos kontrolė buvo būdas pasiekti privačią namų erdvę ir ją modeliuoti.

⁴ Žurnalo medžiaga nebus vertinama tikrumo / netikrumo aspektu (net ir ta, kuri pateikiama kaip skaitytojų nuomonė ar laišakai), o tik reprezentatyvumo požiūriu, kadangi nustatyti skirtį tarp autentiškos ir sufalsifikuotos medžiagos neįmanoma; tiesa, kartais galima intuityviai justi, kad tikrovė ima diktuoti taisykles ideologiniam vaizdinui, jį laužo, bet, apskritai, apie visą tolesnį žurnalo turinį bus kalbama kaip apie turintį reprezentatyvią funkciją. Šių laikų kontekste ją būtų galima prilyginti viešųjų ryšių piktograma pažymėtiems tekstams, tik aptariamo žurnalo atveju jie sudarytų kone visą turinį.

Konstruojant naują moters tapatumą, drauge kuriamas ir naujos šeimos, suvokiančios save kaip kolektyvą, modelis, kitaip tariant – per moters figūrą vykdoma šeimos kolektyvizacija, vyras paliekamas nuošalėje. Kai žurnale vaizduojama tobula moteris – darbininkė ar kolūkietė⁵, jos veikseną namuose ir darbe aprašoma veidrodiniu principu:

„Tokia [gražiausia ir patraukliausia, kai dirba – JŽR] yra ir Elena Apokienė, kai ji, pamainai prasidėjus, atsėdė į savo darbo vietą prie rūšiavimo staliuko ir ima žaibiškai greitai maustyti ant rankos gatavą kojinių produkciją ir akimis žviritai tyrinėti, ar nepasirodys kur kokia paleista akis bei netinkamai mašinos sunarstyta siūlė. Tokių kojinių per jos rankas pamainos metu praėina du tūkstančiai. Du tūkstančius kartų Apokienei tenka, užmaunant kojines ant rankos, suglausti, apžiūrinėjant išskėsti ir numauant vėl suglausti pirštus. Po tokios kasdieninės pirštų gimnastikos nebėra ko stebėtis, kad paprastos darbininkės ranka primena seno, ilgus metus grojančio smuikininko ranką.

Ploni ir vikrūs Apokienės pirštai labai pravartu jai ir namie, kai sėda ji prie siuvinio.

Į siuvinėjimą bei mezgimą ji žiūri ne vien kaip į pramogą, bet lyg ir į savotišką valios lavinimo priemonę. Štai ji siuvinėja kryžiuoku paveikslą, kurį paskui padės po stiklu į rėmus ir pakabins ant sienos. Ji savo normą vykdo net ir tuo atveju, jei kaimynės užėina vakare pasišnekėti. [...]

O ar nekliudo jai vaikai [penkerių dvyiniai ir vienas augėnis sūnus – JŽR]? [...] Ne. Vaikai netrukdo, jie irgi turi savo darbą, ir jiems yra įskiepyta daugelis darbo įgūdžių.“ (Povilavičiūtė, I. 1956. Partijos eilinis. *Tarybinė moteris* 1, 1–2)

Ištraukoje matyti keletas svarbių dalykų. Pirma – tai komunistinės elgsenos ir moralės „kodekso“ pagrindiniai bruožai, kuriais asmuo grindžia bet kurią savo veiklą: sąžininga elgsena šeimoje (kai net vaikams nedaroma nuolaidų), uolus darbas, aktyvumas ir pasiryžimas paaukoti individualius interesus dėl bendrojo gėrio (Field 2004, 96–97). Kaip pavyzdinės pateikiamos Lenino ir Markso šeimos, nes jose asmeninio gyvenimo klausimai buvo sprendžiami siekiant tarnauti liaudžiai. Antra, šeimoje užtikrinamas jaunų komunistų auklėjimas – tai buvo viena esminių priežasčių, dėl ko reikėjo pasiekti šeimos kontrolę. Trečia, Tarybų Sąjunga, užuot atsikračiusi šeimos kaip instituto (tai buvo vienas iš Tarybų Sąjungos pirmojo dešimtmečio ideologų keliamų tikslų (Aleksandra Kolontaj ir kt.), pati save pavertė milžiniška šeima (Attwood 1999, 13), pradėdant fabriku kaip didele šeima, baigiant tarybinių tautų šeima, kai dirbti iš kitų valstybių į fabrikus Lietuvoje atvykusios moterys priimamos kaip išsiilgtos ir seniai matytos seserys.

Iš esmės dialogas apie šeimą ir darbą visą laiką vyksta tarp moters ir valdžios, tarp moters ir skirtingų institucijų. Aptariamo laikotarpio pradžioje moteris, visų pirma, vaizduojama kaip dirbanti, o visos kitos jos gyvenimo sritys, t. y. motinystė ir šeiminkavimas

⁵ Visu tiriamuoju laikotarpiu žurnale daugiausia pasakojamos dviejų pagrindinių klasių atstovių istorijos. Intelligentėms pirmoje laikotarpio pusėje beveik visai neskiriama dėmesio, vėliau imamos pristatyti ir jos. 1957 m. Nr. 7 atsiranda rubrika „Susipažinkime“, kurioje po moterų portretais skelbiamas trumpas sėkmingos jų veiklos aprašymas; iš aštuonių portretų: trys menininkės (dvi profesionalės, viena – savamokslė), viena mokslininkė, internato auklėtoja, dvi apdovanotos darbininkės ir išskirtinė specialybės retumo požiūriu MTS direktorė. Taigi maždaug nuo 1957 m. melžėja nėra žurnalo *alfa* ir *omega*, tačiau inteligentės gyvenimas kaip ilgo reportažo objektas visgi yra retas, jų gyvenimai pasakojami epizodiškai, trumpai. Pavyko aptikti vieną išsamią inteligentės gyvenimo istoriją – tai 1959 m. Nr. 10 baleto šokėjos Marijos Juozapaitytės istorija, parašyta šokėjos pasitraukimo iš scenos proga (beje, žurnalo viršelyje pateikiama ne jos, o kukurūzų augintojų nuotrauka).

namuose, yra šios veiklos tąsa ir atspindžiai. Po slaptosios Chruščiovo kalbos šios sritys ima atsiskirti, vyksta gana intensyvus moters grąžinimas į namus, keliami darbo, šeimninkavimo namuose ir motinystės suderinamumo klausimai – kaip tai atrodo pasakojant konkrečių moterų gyvenimo istorijas, aptarsime kiek vėliau. Šeima, kaip asmens laimės ir asmeninių ryšių vieta, nebėra konstanta ar vertė, priešingai – ji tampa asmens egoizmo išraiška; šeima rūpinasi valstybė, kuri yra pati didžiausia šeima, tad tarybinėje visuomenėje iš principo nebeįmanoma prarasti šeimos ar būti vienišam, žinoma, jeigu laikaisi taisyklių. Pavyzdžiui, pasakojama sudėtinga moters, auginančios vaikus su geriančiu vyru, istorija: kaip situacijos sprendimas aprašomas moters išėjimas iš šeimos dirbti į fabriką, kuriame ji suranda laimę (Poškaitienė, O. 1955. Taip gimsta eilėraščiai. *Tarybinė moteris* 12, 17).

Tokia laimė galima dėl ypatingos kolektyvizmo dvasios, kurią sudaro nemaža šeimninkams santykiams būdingų bruožų, tik pasitelkiamų kitam tikslui pasiekti ir visiškai kitaip formuojamų. Beje, tokio vaizdavimo atvejais kolektyvai dažniausiai būna moteriški, nes, kaip matysime vėliau, iš lygiaverčio pasitikėjimo santykio kylanti darna mišriuose kolektyvuose vaizduojama gerokai rečiau. Darnus darbas galimas tada, kai tarp darbuotojų tvyro visiškas pasitikėjimas (kalbant apie šeimą, atvirumas ir pasitikėjimas vienas kitu nėra taip smarkiai akcentuojami – šeimoje labiau akcentuojamas tinkamas ir sklandus funkcijų vykdymas bei maksimalus jos atvirumas). Štai santykių fabrike vaizdas: „Dabar visi meginiai puikiausios kokybės. Kiekviena darbininkė užvedė savo asmeninę sąskaitą. Pati ten susirašo „nuodėmės“ ir „gerus darbus“. Paskiau visos kartu aptaria. Viena nuo kitos nieko nebeslepia. Visos pradėjo labiau stengtis, o kai kurios dirbti net už dvi. Labiau prityrusios septynmečio užduotį pasižadėjo įvykdyti per ketverius metus, jaunesnės – metais vėliau. // *Nuoširdžiai draugystei sienų nėra. Merginos beveik kasdien nubėga pas ištėkėjusias, padeda joms susiruošti namuose* [kursyvas – JŽR]. O kuomet atsiranda laisvas vakaras, visos kartu – su savo vyrais ir draugais – iškeliauja į kiną arba teatrą“ (Čia visos spartuolės. *Tarybinė moteris* 4, 1960, 10).

Įsidarbinimas iki tol tradiciškai vyrams priklausiusiose srityse ir patekimas į vyrų kolektyvą, ypač siekiant užimti aukštesnes pozicijas, vaizduojamas kaip kova: užimti Pašos Angelinos poziciją nebuvo lengva. Kaip teigia Gail Warshofsky Lapidus (1979, 99): „Moterų darbininkų sutikimas tradiciškai vyriškose srityse buvo priešiškas.“ Reportažuose šis priešiškus nėra slapstomas, priešingai – jis panaudojamas kaip stilistinė priemonė, tinkanti moters atkaklumui ir stiprumui parodyti: kuo daugiau patyčių ir priešiškumo moteris įveikia, tuo geriau įrodo savo stiprumą ir tinkamumą pozicijoms užimti. Standartinio siužeto etapai: kvalifikuota moteris, pavyzdžiui, traktorininkė, atėjusi į naują tradiciškai vyrišką kolektyvą susiduria su dideliu vyrų pasipriešinimu ir patyčiomis. Sutelkusi visas jėgas įrodo sugebėjimą dirbti ir sulaukia pripažinimo. Šiame siužete kartais yra tėviškai besirūpinantis ir paremiantis brigadininkas ar kolūkio pirmininkas, įprasminantis ja besirūpinančios valdžios teigiamą poveikį ir palaikymą. Pavyzdžiui, 1956-ųjų metų gegužės numeryje pasakojama Marytės Mickevičiūtės istorija, aprašyta Vytauto Bubnio. Brigadininke paskirta moteris labai jaudinasi, jos gebėjimą dirbti išbando skirtingi vyrai: tiek kiti brigadininkai, tiek savosios brigados nariai, traktorininkai. Ji turi įrodyti, kad gali tą patį, ką ir vyrai. Istorijos finalas apibendrinamas taip: „Ačiū,

draugas direktoriau, – nuoširdžiai padėjo Marytė. Ji giliai jautė, koks Kislekovas jai artimas žmogus, tarsi tėvas – ją ir į traktorininkus, ir į brigadininkus iškėlė, ir į didį partijos kelią nukreipė“ (Bubnys, Vytautas. 1956. Į kolūkinius laukus. *Tarybinė moteris* 5, 2). Kaip matėme anksčiau, moteriški kolektyvai aprašomi kaip darni komanda, siekianti bendro tikslo. Vyrų ir moterų kolektyvai, priešingai, vaizduojami kaip konkuruojančios, lenkyniaujančios ar net susipriešinusios stovyklos. Neretas šio siužeto varomasis veiksnys – moterų noras įrodyti savo galimybes ir kvietimas vyrų į soc. lenktynes. Moteris rodoma kaip linkusi prisiimti sau kuo daugiau ir sunkesnių pareigų, kad įrodytų savo gebėjimus ir išvengtų paniekos. Štai kaip reaguoja kolūkio pirmininkė Lukoševičienė į pasiūlymą eiti vadovauti geresniam, ne atsilikusiam kolūkiui: „Jokiū būdu, – pasipriešino Lukoševičienė. – Jei jau patikite man tokį didelį ir svarbų kolūkį, tai patikėkite ir „Kovo 8-osios“. Be to, aš neturėsiu kur dėtis namie: vyras mane užjuoks, „ant gatavo“ tūpusia vadins. Geriau jau pavargsiu, bet imsiu, kur blogiau“ (Klimkaitė, V. 1954. Brangiausias turtas. *Tarybinė moteris* 7, 2).

Išlaisvindama moterį, tarybų valdžia sukūrė labai nevientisą ir sudėtingą moters vaizdinį, sulipdytą iš skirtingų jos suvokimo paradigmu. Lynne Attwood, aptardama diskusiją dėl moters funkcijos visuomenėje, kilusią Vakaruose prasidėjus industrializacijai, kiek schematiškai, bet tikslingai išskiria du pagrindinius požiūrius į moterį, kuriuos vadina racionalistiniu ir romantiniu. Racionalistiniu požiūriu moteris yra svarbus ekonominis išteklius, o skirtumai tarp vyrų ir moterų yra ne prigimties, o socializacijos nulemti; tad iš prigimties moterys nėra mažiau tinkamos darbui už namų ribų, o šeimoje jų atliekamos funkcijos gali būti perimamos viešųjų institucijų. Romantiniu požiūriu tyrinėtoja įvardija galvojimą, kad vyrų ir moterų skirtumai nulemti gamtos, o moterys iš prigimties yra labiau mylinčios, švelnesnės; jos yra moralinis stuburas ir teigiamai humanizuojančiai veikia vyrus. Su Stalino atėjimu, anot tyrinėtojos, Tarybų Sąjunga įtraukė abu vaizdinius, „sukurdama keistą racionalizmo ir romantizmo mišinį“ (Attwood 1999, 10). Kaip tiksliai pažymi Lapidus (1979, 97), nauji įsipareigojimai, vaidmenys ir galimybės buvo sujungti su ankstesnėmis vertybėmis ir elgsenos modeliais, o tai sukūrė „tradicijos ir transformacijos mišinį“. „[Moteris] buvo šlovinama už gebėjimą dirbti kaip vyras, ir tuo pat metu aukštinama už savo gebėjimą rūpintis [*nurturance*] ir pasiryžimą pasiaukoti dėl kitų. Ji buvo apibūdinama ir kaip lygi su vyrais, ir kaip „silpnoji lytis“ (Attwood 1999, 13). Solveiga Daugirdaitė (2000, 64) tiksliai apibūdina šio prieštaravimo poveikį žmogaus sąmonei: „Sovietinį požiūrį į moterį formavo dvi tendencijos, iš esmės viena kitai prieštaraujančios ir todėl psichologiškai žlugdančios, vedančios į sąmonės skilimą (angl. *mind splitting*): viešasis, oficialusis moters darbininkės, darbo pirmūnės, beveik darboholikės, visuomenininkės, aktyvistės, žvelgiančios nuo žurnalų viršelių, ir privatusis, neoficialusis – tobulos žmonos ir motinos, šeimnininkės, meilužės (tarp deficitinių knygų – kulinarijos, mezgimo vadovėliai, knygos, dažniausia verstinės VDR autorių, apie lytinį gyvenimą).“

Šių savybių rinkinys tarybinei moteriai buvo reikalingas tam, kad ji sėkmingai prisiimtų ir neštų trigubą savo našta – geros darbuotojos, geros šeimnininkės ir geros motinos. Anot Tatjanos Rostovaitės: „Vis rūpinas jaunutė komunistė, / kartu vedėja, motina, žmona“ (*Tarybinė moteris* 10, 1954, 17). Reportažai, pasakojantys apie moterų darbininkių ir vals-

tiečių gyvenimą iki 1956–1957 m., grįsti savaiminiu, „natūraliu“ šių dalykų derinimu. Kai moteris darbe – ji veikia kaip stipri, energinga, kvalifikuota, namuose ji – švelni, rūpestinga, globojanti motina ir žmona; kitaip tariant, kai moterys vaizduojamos darbe, pabrėžiami jų panašumai su vyrais, kai namuose – skirtumai. Bendras vaizdas – sėkmingas šių registų derinimas ir kentauriškas moters vaizdinys. Pirmuoju periodu sėkmingai dirbanti moteris savaimė vykdo savo kaip namų šeimininkės ir motinos pareigas, tai pateikiama kaip įprastas jos veikimas. Parėjusi namo ji be pertrūkio ir didesnio vargo sugrįžta į tradicinius vaidmenis ir veikia namų šeimininkės režimu. „Tamulaitienė [laiškininkė – JŽR] grįžo į trobą. Reikia išleisti vaikus į mokyklą, vyrui, kolūkio pirmininkui, pagaminti pusryčius. Nespėsi, rodos, apsisukti, o jau vidurdienis. Žiūrėk, saulė kaip aukštai užkopus. Laikas į agentūrą eiti“ (Mikalauskaitė, R. 1953. Laiškininkė. *Tarybinė moteris* 6, 12); „Atsidavusi dirbdama kolūkyje, Žizminskienė neužmiršta ir savo šeimos. Namuose pas ją švaru, jauku“ (Sadūnas, J. 1953. Kolūkio moterys. *Tarybinė moteris* 12, 3); „Ir vieną gražią dieną aš nusprendžiau dvynučius Alvydėlį ir Salytę atiduoti į lopšėlį, o pati vėl grįžti į fabriką. Vyras iš pradžių abejojo, nenorėjo sutikti su tuo. Jam atrodė, kad man bus per sunku ir fabrike dirbti, ir namie visus sužiūrėti. Bet man pavyko įrodyti, kad aš teisi. [...] Vyras, matydamas, kad aš puikiai suderinu savo darbą fabrike su vaikų auklėjimu ir jų priežiūra šeimoje, džiaugėsi kartu su manim. [...] Ir kai aš, apsiruošusi virtuvėje, prisidedu prie jų, mums visiems būna linksma ir gera. Vaikams sumigus, aš siuvinėju, adau kojines, sutvarkau vyro drabužius. Tokiais vakarais vyras dažniausiai ką nors garsiai skaito, arba abu klausomės radijo. Bet dažniausiai mes kalbam apie savo fabriką, savo darbą“ (Orloviene, Marija. 1954. Kodėl aš grįžau į darbą. *Tarybinė moteris* 12, 13). Ir po trejeto metų: „Tačiau kokios bebūtų rudens dienos – jos per trumpos rūpestingai ir darbščiai šeimininkei. Ir kolūkio darbai be jos rankų sunkiai nudirbami, o ir namuose darbo daugybė – daržas, gyvuliai. Žiemai reikia paruošti atsargų. Lengva paįvairinti maistą, jeigu statinės priraugtos kopūstų, agurkų, pomidorų, grybų, obuolių, puodynės privirtos uogų, vaisių, rūsyje pilna daržovių. // Ne viską ir suspėsi. Laimė, kad yra ilgi rudens vakarai. Jauku sutemus pirkioje. Šilta krosnis, šalia prisiglaudęs murkso katinas. Prie gerai apšviesto stalo vaikai mokosi pamokas, tėvas paskaito laikraštį. O šeimininkei – dar į valias darbo“ (Kolūkiėtės rudens vakaras. *Tarybinė moteris* 10, 1957, 19). Moteriai ruošiantis namuose kažką jai skaitantis ar kitaip ją lavinantis vyras – bene būdingiausias šeimos santykių vaizdavimo būdas. Žiūrint iš dabarties perspektyvos, galima kiek juokaujant sakyti, kad analizuoti ir bandyti suvokti, kaip buvo konstruojama triguba moters našta ir kaip moteris įtikinta ją nešti, net nereikia, nes visi laimingos moters aprašymai tą nežmonišką spaudimą tiesiogiai iliustruoja – milžiniškas krūvis ne slepiamas, o eksponuojamas. Paskutinis idealios šeimos vaizdas parodo, kad moters emancipacijos klausimai net nebuvo suvokiami. Emancipacija šiuose siužetuose atsiskleidžia kaip tikslingas moters kaip darbo jėgos panaudojimas. Aperti siužetai rodo, kad moters emancipacijos suvokimas buvo grįstas jos įtraukimo į darbo rinką politika, o ne rūpesčiu pačia moterimi. Oficiali, ypač ankstyvo postalininio periodo retorika, dar grįsta tėvišku, asmeniškumą imituojančiu rūpesčiu, todėl vaikų auginimo suderinamumo klausimai pasirodo pasakojant apie tarybų valdžią, pasirūpinančią vaikais ir leidžiančią motinoms dirbti. Pavyzdžiui: „Vaikai puikiai jaučiasi darželiuose, lopšeliuose

se, – kvalifikuotų auklėtojų globoje. Jokioje kitoje valstybėje vyriausybė nekreipia tiek daug dėmesio į vaikus, jų auklėjimą ir sveikatos apsaugą, kaip Tarybų šalyje. Kiekviena mūsų vaikų motina, eidama į darbą, turi galimybės palikti savo mažamečius vaikus vaikų lopšelyje ar darželyje“ (Horodničienė, M. 1954. Apie vaikų akių sužalojimus. *Tarybinė moteris* 1, 17). Tokie tekstai turi du svarbiausius tikslus: pirmasis – parodyti, kad tarybų valdžia užtikrina moterims galimybes dirbti, antrasis – neretai auklėjamas, t. y. rodantis, kaip teisingai ugdyti mažuosius komunistus. Vaikų namai, internatai, savaitiniai darželiai vaizduojami idealistiškai, kaip darnus ir laimingas kolektyvas (toks, koks turėtų būti ir šeima). Pasitaiko siužetų, kuriuose tėvai dėkoja auklėtojoms už tinkamai perauklėtus išlepintus ir nedisciplinuosius jų vaikus. Bendrame kontekste tai visiškai neišsiskiriantis naratyvas, nes intymūs jausmai, tokie kaip meilė, prierašumas, ištikimybė ir globa, yra organizuojami tarp žmogaus ir valdžios, taip pat – tarp kolektyvo narių, bet ne šeimoje⁶. Pasakojant apie konkrečius moterų gyvenimus, lengvinama namų ruoša ar vaikų auginimas beveik niekaip neatsispindi. Gana dažnai pasakojama apie trijų kartų šeimas, kur seneliai prižiūri anūkus, ir tuo pat metu galime skaityti apie darželius, kuriais gali pasinaudoti visos moterys. Sudaromas perteklinis vaizdas, atliepantis perteklinį ideologinį diskursą. Tiesa, reikia pridurti, kad apie darželių trūkumą ne visuomet nutyliama – įprastai darželiai kaip problema įvardijami kalbant apie kolūkietes ir jų negalėjimą įsitraukti į kolūkio darbus, ypač pabrėžiamas sezoninių darželių trūkumas.

Kontrastas tarp pranešimų apie tarybų valdžios indėlį gerinant moterų padėtį ir reportažinių pasakojimų apie jų kasdienį gyvenimą antroje aptariamojo laikotarpio pusėje vis labiau išryškės kaip realybės įsibrovimas į ideologinį pasakojimą. Šios priešpriešos iliustruoja įtampą tarp deklaruojamų teisių ir ekonominių prioritetų, t. y. „lūkesčiai, kad dėl namų ūkio socializacijos bus panaikinta namų ruoša, prieštaravo sovietinės ekonomikos prioritetams“ (Lapidus 1979, 110). Veikia vyko priešingas namų ruošos socializacijai procesas – šeima buvo priversta prisiimti papildomą našta, atsiradusią dėl moterų įdarbinimo, intensyviau dirbti ir perskirstyti darbus namuose⁷ (Lapidus 1979, 109). Nenuoseklumas, įtrūkia rodo ir nenuoseklų Tarybų Sąjungos politiką bei ideologijos ir realybės sandūras. Žurnale kuriamas moters vaizdinys sugeria šį prieštaravimą, prieštaringi prioritetai ir veiksenos modeliai atrodo esminis šio vaizdinio bruožas. Pavyzdžiui, „Giedros“ fabriko darbininkės portretas: „Jos tamsios akys spindėjo žvalumu, energija. Ji ir šiandien įvykdė pusantrų normos. Apsidairiusi ir įkvėpusi gaivaus oro, ji pasuko namų link. // [...] // Iki namų buvo netoli. Neilgai trukus, Kuzminienė triūsė virtuvėje, ruošė pietus, kūrė ugnį. Netruks ir vyras iš darbo sugrįžti. Moteris vikriai sukosi, bėgiojo iš kambario į virtuvę, iš virtuvės į kambarį. // Jauku ir miela Kuzminienės bute: rankdarbiai, balti it sniegas skalbiniai, tvarkingai kambario kertėje sukrauti sūnaus žaislai, gėlės, – viskas čia bylojo

⁶ Kaip teigia Dalia Marcinkevičienė (2009, 96), „sovietinis režimas suteikė meilei ideologinį vaidmenį ir niekada nerizikavo atiduoti ją subjektyvių, nenusėjamų ir spontaniškų jausmų saviėgiam“. Anot autorės, tiek stalininė, tiek Chruščiovo politika siekė sutapatinti seksualinę kultūrą su reprodukcija, o ne su emocijomis (Marcinkevičienė 2009, 113). Tokia nuostata esmingai paveikia visą šeimos santykių vaizdavimą, kai šeima atrodo kaip labiau praktinė institucija, o jausminis santykis kuriamas ir artikuliuojamas tarp žmogaus ir valstybės.

⁷ Bene geriausiai gyvenimą su išaugusia našta, o ypač – jos perskirstymu kitiems šeimos nariams, atskleidžia Dalios Marcinkevičienės atliktas tyrimas, pateiktas knygoje *Prijaukintos kasdienybės* (2008).

apie darbščias ir rūpestingas šeiminkės rankas. // O tada, kai puode sukunkuliavo sriuba ir pietums padengtas stalas kvietė prisėsti, Kuzminienė nusiplovė rankas ir įknibo į knygą. Juk gramatikos taisyklę visada galima išmokti ir prie plytos. O po pietų, kai neliks darbo virtuvėje, moteris spręs matematikos uždavinius, prie žemėlapių mokysis geografijos“ (Mikalauskaitė, O. 1954. Jos vieta gyvenime. *Tarybinė moteris* 7, 18).

Pasakojama apie moterį, vadinamaisiais buržuaziniais laikais neturėjusią galimybės baigti mokslus ir įgyti kvalifikaciją. Šioje ištraukoje glaustai telpa beveik viskas, kas varijuojama tiriamojo laikotarpio reportažuose. Pirmiausia – tarybinė norma viršyti normą (visos herojės tai daro, todėl jos ir herojės) ir nepavargti, būti linksmi, energingai ir laimingai. Galime prisiminti ir anksčiau cituotą fabriko darbininkę, kurios alinantis, monotoniškas kojinių maustymas ant rankos jas tikrinant pateikiamas dar ir konkrečiais skaičiais kaip privalumas, kaip skaičius, teikiantis laimę, o ne Sizifo kančią. Kaip teigia Catriona Kelly (2009, 5), „[...] prisipažinti esant nelaimingam potencialiai gėdinga, tai – savęs eksponavimas [*an act of self-exposure*]. Drauge, laimė nenusileidžia tiesiog iš viršaus; ją reikia užsidirbti“, o toks procesas – pavyzdinio teismo demonstracija. Bet koks sunkus alinantis darbas visuomet paverčiamas privalumu ir džiaugsmu dėl gerai pagaminto gaminio, teikiančio laimę kitiems, tuomet ir fizinis darbas ne deformuoja moters rankas, o paverčia jas panašias į muzikantės. Tokiu būdu mums atsiskleidžia gyvenimas, vaizduojamas pagal socialinės utopijos taisykles, t. y. susiduria realus vaizdas ir jo, kaip realizuotos socialinės utopijos, vertinimas, kai visa, kas iš pažiūros atrodo kaip minusai, paverčiama privalumais. Komunistinis projektas pateikiamas kaip jau veikiantis ir toliau kuriamas bei tobulinamas, todėl jame gyvenantieji privalo būti laimingi, nes „[s]ocialinė utopija visada orientuota į laimės siekimą; bet, priešingai individualistiniams buržuaziniams idealams, socialistinės utopijos [...] esmė negalėjimas pasiekti asmeninės laimės pirmiau neišitraukus į kolektyvinę laimę“ (Balina, Dobrenko 2009, xvi). Tas pats trūkumo konvertavimo į privalumą principas pasitelkiamas ir paskutiniame cituotame aprašyme, kai gramatikos taisyklės mokymasis stovint prie „plytos“ pateikiamas kaip džiaugsmingas ir patogus⁸.

Kitas svarbus šio aprašymo aspektas – tvarkingos, kruopščių rankų prižiūrimos namų aplinkos vaizdavimas. Jį aptiksime visuose reportažuose, kuriuose tik bus įžengiama į herojės namus. Įprastai namų vaizdas turi liudyti du dalykus: moters darbštumą ir tvarkin-

⁸ Ko gero, vienas labiausiai ideologiškai paveiktų tokio apvertimo atvejų – 1956-ųjų paskutiniame numeryje skelbiamas tekstas, išverstas iš rusiškosios „Tarybinės moters“. Tai amerikietės žurnalistės, viešėjusios TSRS, įspūdžiai: aptariami visi svarbiausi moters gyvenimo ir buities aspektai, lyginant juos su esančiais JAV. Tarybinių moterų gebėjimai labai ankštuose komunaliniuose butuose palaikyti tvarką ir švarą pateikiami kaip stebinantis privalumas, o dar labiau stebina, kad šiuose ankštuose butuose stovi ir knygų lentynos, yra skaitoma. Tarybinė moteris vaizduojama kaip daugiau ir *reikliau* skaitanti už amerikietę. Tarybinės moters storesnės, nors veidai – gražūs; prasčiau rengiasi, nes, nors audinių ir esama gražių, – jie brangūs, o masinės produkcijos gaminių stinga dėl šalies orientacijos į sunkiąją pramonę. Pati iškalbingiausia teksto vieta – apie seneles (p. 4): „Faktiškai žodis „senelė“ buvo pirmasis žodis, kurį aš išmokau rusiškai. Nieko, išskyrus pagirtino, aš negaliu pasakyti apie šias moteris, kurios daugelyje atvejų augina antrąją šeimą – savo sūnaus arba dukters šeimą, kai motina dirba. // Bijau, kad mūsų amerikietės senelės nebūtų tokios kantrios ir nuolankios. Atvirai kalbant, daugelis jų labiau būtų linkusios lankyti klubus ir linksmintis be anūkų.“ Čia matome būdingą laikotarpio reversą, kai iš vargo kylantis minusas, įtraukus pasiaukojimo dėl kitų aspekta, paverčiamas pliusu, kitaip tariant – skurdas ir ribojimai kuria pasiaukojantį, moralų subjektą.

gumą bei tarybinę gerovę. Švara, tvarka ir rankdarbiai – moters vizitinė kortelė, išliekanti net tuo laikotarpiu, kai rusakalbuiose žurnaluose jau dominavo chruščiovinis modernaus minimalizmo interjere variantas⁹. Gerovę dažniausiai iliustruoja geresnės buities elementai (dujos namuose ir kt.) bei radijo imtuvas¹⁰, o pati gerovė yra valdžios rūpesčio išraiška. Maždaug nuo 1957-ųjų vientisas tobulos darbininkės-šeimininkės-motinos portretas ima skaidytis. Apskritai vaizdo monolitiškumo nebelieka jau vien todėl, kad gerokai išauga žmonių, apie kuriuos pasakojama, įvairovė; žurnale gausėja smulkių rubrikų, skirtų grožio ir buities patarimams, kitaip tariant – žurnalas ima panašėti į tokią, kokį dabar suvoktume kaip moterišką. Kinta moters herojės įvaizdis – tai ne tik Raudonojoje armijoje tarnavusios moterys ar darbo didvyrės, bet ir kovotojos už komunizmą Lietuvoje tarpukariu. Išsamiai pasakojamos tarpukariu komunistiniame pogrindyje veikusių, išgyvenusių, žuvusių moterų istorijos, taip labiau kuriant komunizmo Lietuvoje istoriškumo įspūdį, o ne moters kaip istorijos dalyvės įvaizdį. Nuo įteikto, lietuviams padovanoto komunizmo pereinama prie istoriško, pačių žmonių iškovoto.

Ryškiausių pokyčių galima laikyti namų šeimininkės kaip atskiro vaidmens išsiskyrimą ir drauge su juo išaugusį dėmesį buičiai, vaikų auklėjimui ir priežiūrai. Namų šeimininkė, motina ir darbininkė / valstietė susiformuoja kaip koegzistuojantys vaidmenys, nebūtinai realizuojami vieno žmogaus. Skiriasi ir jų aprašymo stilistika: darbuotojos įprastai giriamos ir vaizduojami jų pasiekimai (jos visada yra ir geros šeimininkės, jei apie tai kalbama), pavyzdžiui: „Tolumoje palieka dobilų laukai, juodmargės karvės ir šauniosios „Šešupės“ kolūkio merginos, pralenkusios Ameriką.“¹¹ Namų šeimininkės daugiau auklėjamos ir mokomos: „Grindys lyg veidrodis, atspindi namų šeimininkės tvarkingumą. Todėl jas reikia tinkamai valyti ir prižiūrėti“ (Subačiuvienė, S. 1958. Šeimininkės veidrodis. *Tarybinė moteris* 2, 18). Auklėjama ir kuriama „kultūringa šeimininkė“. Tipiškos Chruščiovo laikotarpio „sąvokos“: kultūringa buitis, kultūringas šeimos laisvalaikis, kultūringa šeimininkė. Kita šeimininkės pareiga – tinkamas vaikų auklėjimas, kuris orientuojamas kaip pabrėžtinai metodiškas, bet ne prieraišus. Meilę vaikams išreiškia reiklumas, disciplina ir noras išauginti juos gerais žmonėmis (t. y. komunistais), o ne globa ar dėmesys; baisiausias žodis – lepinimas ir pataikavimas vaiko norams. Darbininkė šiuo laikotarpiu taip

⁹ Tiesa, aptariamo laikotarpio pabaigoje pasirodo straipsnių apie interjerą, siūlančių atsisakyti perteklinės rankdarbių puošybos ir orientuotis į minimalistinį namų apstatymą bei puošimą, bet tai labiau sporadiškas bendresnių TSRS tendencijų atspindėjimas negu nuosekli kryptis. Galima pridurti, kad ji visiškai negalioja vaizduojant kolūkiečių gyvenimą – jų aplinka vaizduojama taip pat, kaip ir laikotarpio pradžioje.

¹⁰ „Ant langų užtiestos užuolaidėlės, stalas gražiai apdengtas, naujutėlaitis radio aparatas kambarį darė šviesų ir jaukų“ (Čepulienė, R. 1954. Ateina naujas pilietis. *Tarybinė moteris* 3, 9); „Pirmiausia žvilgsnį patraukia gėlės ir rankdarbiai. Jie puošia stalą, sofą, knygų spintelę. Iš radijo sklinda švelnūs muzikos garsai. Motina, mostelėjusi ranka į radijo pusę, su išdidumo gaidelė balse pažymi: / – Tai Janinos premija. Už gerą darbą kolūkis apdovanojo. Mat, ji melžėja. Jau dešimt metų suėjo, kaip ji dirba fermose. Rūpestinga šeimininkės ranka jaučiasi ir koridorielyje [...] // Svečių kambaryje, kaip ir kitur, langus puošia lengvutės užuolaidos, grindys švariai išplautos, stalas užtiestas kruopščių rankų išsiuvinėta staltiese. O palangės skęsta gėlėse“ (Kadziauskienė, L. 1957. Savuose namuose. *Tarybinė moteris* 10, 3).

¹¹ Petronytė, R. 1957. Dirbkime iš širdies. *Tarybinė moteris* 8, 1. Straipsniu reaguojama į Chruščiovo kalbą, kurioje teigiama, kad šalis jau turi galimybes artimiausiu metu pavyti JAV „pagal gyvulininkystės produktų gamybą vidutiniškai vienam gyventojui“.

pat dažniau vaizduojama ir kaip motina, keliami jos galimybių derinti darbą ir motinystę klausimai¹². Šiuo laikotarpiu smarkiai suaktyvėja moterų gražinimas į namus:

„O moteris – žmona, kaip bekalbėtum, niekadoms neatsikratys kai kurių pareigų. Tik ji viena gali ir privalo sukurti *jaukumą šeimoje, namų šilumą*, tik ji viena gali ir turi palaikyti *darnumą, tvarką, meilę*. Tai nelengva, bet *niekas kitas to nepadarys. Nesugebės*. O jaukumo ir tvarkos trokšta visi. Tvarkingumą vyrai kartais mažai vertina, jo nepastebi, užtai netvarką ir apsilėidimą pastebi tuojau. Jei jis ima bodėtis suskretusia žmona, negalima jo kaltinti, kad prieš vestuves jis mylėjęs vien drabužius ir išvaizdą. Ne, jis mylėjo ne drabužius, mylėjo merginą, o jos rūbų gal net nepastebėdavo, nes jie buvo kuklūs, švarūs ir tvarkingi. Bet dabar jam apsilėidimas labai krinta į akis: per nešvarą ir netvarką jis nemato kitų, geresniųjų moters savybių. Ir tai ne miesčioniškumas, gerbiamos skaitytojos. Tai tik *buities kultūra*. Ne auskarai, karoliai, išdažytos lūpos ir nulakuoti nagai, o švari sukutė, neapsmukusios kojinės, sušukuoti plaukai ir numazgotas kaklas. Tai elementaru, bet būtina ir ištekėjus.“ [Kursyvas – JŽR] (Butautienė, J. 1959. Dar apie šeimos židinį. *Tarybinė moteris* 7, 13)

Taigi matome, kad, domestikuojant moterį, vis labiau grįžtama prie romantinio moters vaizdinio, kaip jį įvardija Lynne Attwood. Buities kultūra tampa labiausiai kultivuojama moters sritimi, mėginama ją profesionalizuoti. 1959 m. ketvirtajame numeryje, kur pristatomas „Jaunosios moters universitetas“, atidaromas prie miesto komjaunimo, teigiama: „Mes įsigijom įvairiausias, net „vyriškas“ specialybes – tapome traktorininkėmis, inžinierėmis, melioratorėmis. Esame aktyvios visuomenininkės, geros kolektyvo narės. Tik niekas – nei vidurinėje, nei aukštojoje mokykloje – nemokė mūsų šeiminkauti. Gal būt, todėl ne viena mūsų kartos mergina, išgirdusi šį žodį, paniekinamai traukydavo pečiaus: „Virtuvė? Svečių kambarys? Juk tai miesčioniškumas!“ // Bet anksčiau ar vėliau kiekvienai tenka toje nelemtoje virtuvėje atsidurti: vaiko drabužėlius išskalbti, svečiams vaišes suruošti. [...] Taigi, kiekviena mūsų vieną gražią dieną turi pripažinti: namų ruoša – taip pat mokslas“ (Mackonytė, B. 1959. Jaunoms neprityrusioms šeiminkautoms. *Tarybinė moteris* 4, 10). Taigi namų ruoša, nuo kurios tarybų valdžia norėjo moterį išlaisvinti sukurdamą platų viešųjų paslaugų sektorių, dabar jai sugrįžta lemties, t. y. prigimties, pavidalu. Donaldas Filtzeris mano, kad vadinamoji dviguba (kai kurie tyrėjai vadina triguba) moters našta tiesiogiai susijusi su marginalizuota pozicija darbo rinkoje. Tyrėjo manymu (Filtzer 2004, 29), nusistovėjęs dvigubos naštos terminas netgi klaidina, nes leidžia manyti, kad buitis ir darbas yra atskiri fenomenai. Taip nėra, „[v]eikiausiai moterų pozicija darbe ir namuose sąlygoja vienas kitą“. Teigiama, kad, viena vertus, prie namų prijungtųjų statusas veikia vyrų darbininkų ir vadovų požiūrį, tad moterų diskriminacija atrodo natūrali, antra vertus, moterų įsitvirtinimas menkai apmokamose nekvalifikuotose pozicijose įgalina vyrų prietarus apie moterų gebėjimus atlikti kvalifikuotus darbus ir vadovauti. „Milijonai moterų įžengė į socialinės produkcijos sritį, bet buvo marginalizuotos mažiausios kvalifikacijos

¹² Kaip aprašo Melanie Ilic, Chruščiovas 1959-aisiais kaip problemą iškėlė moterų negalėjimą visavertiškai įsitraukti į darbą dėl didelio užimtumo namuose. Anot tyrėjos, „[j]o sprendimas [...] buvo pasiūlymas sukurti vaikų priežiūros sąlygas, valgyklas ir viešojo aprūpinimo paslaugų tinklą, kuris leistų moterims pasinaudoti jų teisėmis, žiniomis ir talentais [...]“. Po dvejų metų, XXII suvažiavime, Chruščiovas deklaravo, kad tikslas pasiektas (Ilic 2009, 106.)

reikalinguose ir žemiausiai apmokamuose darbuose. Moterys buvo proletariazuotos, o jų namų buities našta nesumažėjo ar dar pasunkėjo“ (Filtzer 2004, 29). Tokią padėtį atskleidžia ne tik moterų, labiau kaip utopinių tarybinių, o ne realių žmonių, aprašymai, bet ir moterų, kaip viešai, ne tik ūkiniu lygmeniu, veikiančių subjektų, samprata.

Moterų galimybėms veikti viešojoje erdvėje suprasti paranki 1960-aisiais įsteigta rubrika „Moterų klubas“, aprašanti Moterų tarybų veiklą. Skiltis atsirado norint informuoti apie moterų tarybų rajonuose veiklą. Tekstų turinys rodo, kad rūpinamasi „klasikiniais“ moteriškais reikalais: moteriškų įgūdžių (kulinarija, namų ruoša, rankdarbiai etc.) lavinimu ir puoselėjimu. Pavyzdžiui, aprašomas rankdarbių parodos organizavimas, turint tikslą lavinti moterų skonį. Tipiškas pavyzdys iš tarybų veiklos aprašymų, parinktas beveik atsitiktine tvarka: „Moterų tarybos pirmininkė Irena Lukšaitienė, suorganizavusi rankdarbių ir kulinarijos ratelius, su džiaugsmu stebėjo moterų entuziazmą. Džiaugėsi ji taip pat, kai gausiai susirinko moterys ir į paskaitas vaikų auklėjimo ir higienos klausimais“ (Moterų klubas: Darbščiosios juodupietės. *Tarybinė moteris* 5, 1961, 16). Aptariant laikotarpio pradžią, kalbėta apie moters vaizdinį, į viena sujungiantį tradiciškai vyrams ir moterims priskirtas savybes, kurias pabrėžiamos atsižvelgiant į moters veiklos sritį. Laikotarpio pabaigoje moters vaizdavimas grįžta į tradicines vėžes (svetimas jai lieka tik „niekuo nepagrįstas Emos Bovari romantizmas“), o „moteriškos“ savybės, kaip grindžiančios elgsenos modelį, išplečiamos į kitas sritis: „Nuostabios moterų savybės: ryškus emociingumas, mokėjimas užjausti, suvokti kitą, jautrumas įspūdžiams – visa tai mūsų visuomenėje įgijo neišmatuojamai platesnę sferą. Šios savybės prašoko šeimos ribas, jos dabar tarnauja socialistinės visuomenės labui. Ne atsitiktinai dauguma gydytojų ir pedagogų – moterys. Tai kaip tik tokios profesijos, kuriose visi ką tik suminėti broūžai ypač reikalingi“ [kursyvas – JŽR] (Gecienė, F. 1962. Visapusiškas žmogaus asmenybės vystymasis. *Tarybinė moteris* 10, 3). Čia vos ne iliustratyviai matome tai, ką Donaldas Filtzeris teigė apie moterų marginalizavimą remiantis joms priskiriamomis savybėmis. Visuomeninė vadovujančių moterų veikla imama aprašyti kaip namų erdvės tvarkymo tęsinys. Išėjusi iš namų moteris nekeičia registro – taip pat veikia ir kaip namų šeimininkė, ir kaip tarybos narė: „[...] Vilkaviškio siuvimo fabrike – komunistinio darbo įmonėje – tokia šeimininkė yra. Tai fabriko moterų taryba. Kur reikia moteriškos širdies ir rankos, ten tarybos veiklai puikiausia dirva. Pirmininkė – inžinierė konstruktorė Elena Češūnaitė stengiasi neužmiršti nė vienos „moteriškosios“ veiklos srities“ (Gamyklos šeimininkė. *Tarybinė moteris* 10, 1962, 15). Moterų politika ir viešoji veikla vaizduojami kaip asmeniškai. Pavyzdžiu imkime deputatės mokytojos Onos Židonienės veiklos aprašymą. Mokytoja deputatė namuose turi aplanką, kuriame sukaupti moterų skundai, prašymai ir kita; skubiuosius deputatė pasižymi. Skaitant šiuos prašymus, vakare, jau po visų darbų, interesantės ima eiti į namus, nors oficialus priėmimo laikas skirtas sekmadieniais (t. y. per laisvadienį). Aprašomų skundų turinį galima apibendrinti kaip nepasisėkusias pastangas gauti iš institucijų tai, kas asmeniui reikalinga (butas ir kt.). Deputatė, įvertinusi prašymų skubotumą ar ypatingas aplinkybes, asmeniškai eina kalbėtis su vadovybe dėl kiekvienos prašytojos. Deputatės darbas atskleidžiamas kaip santykio tarp formalaus ir asmeniškai koregavimas: ji prieinama, neišdidi, suprantanti ir norinti padėti.

„Kol autoritetą turintis diskursas nepateikė tikslaus pastovaus tikrovės aprašymo ir kol prieinami konkuruojantys tikrovės aprašymai nebuvo plačiai prieinami, asmuo galėjo daryti išvadą, kad vėlyvasis sovietmetis buvo savotiškas „postmodernus“ universumas, kur įžeminimas realiame pasaulyje nebeįmanomas ir kur tikrovė redukuota iki diskurso simuliakro“ (Yurchak 2005, 75). Šis Alexei'aus Yurchako teiginys bene geriausiai tinka apibūdinti „Tarybinėje moteryje“ skelbiamų pasakojimų apie moteris skaitymo jausmui, ir ne vien jam. Moters vaizdinys, susidarytas pervertus dešimtmečio leidinius ir šiame straipsnyje bendrais bruožais aprašytas, atrodo išties priklausantis ideologinio diskurso formuojamai hipertikrovei. Yurchakas kalba apie tai, kad tarybiniai pasakojimai apie realybę, sakykime, derlių, kuris, nežinia ar išvis buvo nuimtas, bet aprašomas šimtujų tikslumu, kuria hipertikrovės efektą, kai ideologinis diskursas ir realybė, „kuri skiriasi nuo ideologijos, tiesiog liaujasi egzistuoti – ją pakeičia hipertikrovė, apčiuopiamesnė ir patikimesnė nei kas nors kita. Sovietijoje pasaka tapo faktu kaip kad amerikietiška hipertikrovės įsikūnijime Disneilende [...]“ (Yurchak 2005, 75). Moters vaizdinys atrodo priklausantis hipertikrovei, kurioje veikia idealizuota, stipri, daugybę prieštarinių vaidmenų sėkmingai derinanti, greitai ir lengvai į ideologinius pokyčius reaguojanti ir prie jų prisitaikanti moteris, tik gal esminis skirtumas nuo Yurchako pateikiamo vargiai ar nuimto derliaus pavyzdžio yra tas, kad, anot daugybės liudijimų, moteris išties bandė ir (ar) privalėjo savo realiuose gyvenimuose veikti pagal hipertikrovės dėsnius.

Moters vaizdavimas 30-ųjų kartos vyrų kūryboje

„Neverta stebėtis, kad abiejų poečių [Tatjana Rostovaitė, Vilija Šulcaitė – *JŽR*] bandymai kurti „socialistinę feministinę“ poeziją pamiršti dėl jų šabloniškumo, – bent porą paskutinių tarybų valdžios gyvavimo dešimtmečių jos buvo tapusios literatūros marginalija, kaip ir panašaus literatūrinio braižo vyrai. Tema buvo suvokiama kaip tarybų valdžios aproprijuota ir oresnėms rašytojoms nepriimtina iki pat 9-ojo XX a. dešimtmečio [...]“ Taip tiksliai socialistinio feminizmo situaciją literatūroje apibendrina Solveiga Daugirdaitė (2014, 52). Šios straipsnio dalies tikslas ne pratęsti moters vaizdinio aptarimą šabloniškuose tekstuose, kas daugmaž varijuotų ar tiesiogiai atspindėtų anksčiau aprašytą medžiagą, bet pasižiūrėti į centrinių 30-ųjų kartos poetų ir poetės ankstyvojo laikotarpio kūrybą. Kalbant apie vyrų kūrybą, daugiausia dėmesio teks Justinui Marcinkevičiui – daugiausia knygų iš visų čia aptarsimų autorių išleidusiam, tarp jų – ne vieną poemą, kuriose randame išplėtotus moterų ir vyrų vaizdinius.

Nuo vyrų kūrybos pirmiausia norisi pradėti ne vien todėl, kad ji dominuoja aptariamam laikotarpiui ir teikia daugiausia medžiagos, bet ir todėl, kad, kalbant apie literatūros istorijoje, o ne marginalijų skiltyje išlikusius autorius, ankstyvojoje jų kūryboje rasime bene daugiausia bandymų tematizuoti sovietinį feminizmą. Pirmųjų Vilijos Šulcaitės ir Justino Marcinkevičiaus rinkinių pavadinimai – „Kalba moteris“ ir „Prašau žodžio“ – įvardija tą patį reiškinį: atėjus tarybų valdžiai, balsą gavusią moterį. Marcinkevičiaus knyga pavadinta pagal tokio paties pavadinimo eilėraščių, kuriame matome naujoje santvarkoje prabylančią eilėraščio subjekto motiną: „Naujos dienos praeitį visą / Baigia trupint – lašas po lašo. /

Ji anksčiau / Prasižiot nedrįso, / O dabar – / pati / žodžio / prašo“ (Marcinkevičius 1955, 21). Kalbanti moteris – vienas svarbiausių aptariamo laiko poezijos vaizdinių, bet tik tuomet, kai autoriai išties bando kalbėti apie moteris, reaguodami į oficialųjį diskursą. Kai kalbama apie moteris, kokias (kiek galima skaitant intuityviai atskirti) jie suvokė – moters traktuotę matysime kiek kitą. Susirinkimuose, mitinguose savo nuomonę išsakanti moteris – paranki figūra, norint atskleisti vyrų ir moterų lygiateisiškumą, tiek ir parodyti esmingą santvarkos įvykdytą pokytį, bet nesodinti moters į traktorių: „Atėjo Lietuvai nauji laikai, / Ir tu, motule, mitinge sakei / Tais metais savo pirmą kalbą. / Nors tau širdis prieš minią alpo, / Bet džiugesiu spindėjo tavo veidas / Ir pajaunėjo žilstanti galva... / O virš tribūnos raudonpalvė skleidės / Tokia graži, tokia brangi, sava...“ (Baltakis 1955, 36). Svarbus aspektas, kad abiejų poetų eilėraščiuose pasirenkama motinos, o ne bendražygės ar artimos moters figūra, tokiu būdu labiau pabrėžiamas pokytis, apimantis visas visuomenės ir amžiaus grupes. Cituotame Marcinkevičiaus eilėraštyje matome, kad moters balso skambėjimas paralelus praėities irimui. Toliau matysime, kad būtent vyresnės moters (motinos), aprašant naujos sistemos kūrimąsi, atstovauja konservatyviam, sunkiausiai besikeičiančiam visuomenės sluoksniui.

Kaip moters dalyvauja ir kokią vietą užima naujoje sistemoje, daugiausia matome tekstuose, kalbančiuose apie kaimo pertvarkymą, rečiau – vaizduojant naujakurstę.

Pirmojo Marcinkevičiaus rinkinio pagrindinė tema – kaimo bendruomenės pertvarkymas, kolūkio sistemos kūrimas. Rinkinyje susiformuoja daugelis teminių linijų, vėliau išplėtosimų poemose. Jaunų vyrų ir moterų santykiai – folklorizuoti, jie išlieka tokie patys, kaip liaudies dainose. Esminis pokytis įvyksta šeimos struktūroje – jos galia žmogui minimalizuojama, šeima nebėra žmogaus pasaulėvaizdžiui ir priimamiems sprendimams esminga institucija. Kraiūtį dukrai duodančio tėvo vietą užima tarybų valdžia, t. y. kolūkis: „Man kolūkis kraitį krauna. / Neregėtą kraitį! / – Kas gi verčia tave jauną / Į vargelį eiti? // – Man bernelis – ne vargelis. / Ar ne taip, mamyte? – / Susimąstė ir tėvelis: / Nėr ką atsakyti“ (eil. „Man bernelis – ne vargelis“, Marcinkevičius 1955, 54–55). Viena vertus, tai ne folkloro mergelė – ji pati sprendžia, kada ir su kuo tuoktis. Antra vertus, matome, kad šis pertvarkymas kuria ne santykio lygiavą, bet keičia pavaldumą, įsteigia kitą galios instituciją. Eilėraštyje tėvas lieka bebalsis, o kraitis, kaip būtinas pavaldumo ryšiams neprarasti, išlieka.

Išplėtotą žmonių santykių schemą, atskleidžiančią jų išgyvenamas įtampas kuriant tarybinę santvarką, ryškiausiai Marcinkevičius sukūrė „Dvidešimtam pavasary“, kurią poemos pasakotojas įvardija kaip pasakojimą apie savo kartą¹³. Ko gero, reikia trumpai

¹³ „Eina, buožėms piemenavę, / Viensėdijose bernavę, / Mitę bulve ir pluta. / Štai jinai – mana karta! [...] // Bus ir miestai, ir sodų pavėsis, / Bus derlinga dirva suarta. / Mūs darbais gimtas kraštas stebėsis / Ir vadins nuostabiąją kartą“ (Marcinkevičius 1956, 68, toliau cituojant iš šio leidinio bus nurodoma santrumpa DP ir puslapis). Poema sovietmečiu buvo perleidžiama kas dešimtmetį: II – 1960, III – 1970, IV – 1976, VI – 1986 metais (paskutinis leidimas – jaunuolio bibliotekos). Nors poema redaguota, trumpinta, ideologinis jos turinys atrodo labai nepakitęs. Ko gero, tai pirmasis ir ryškiausias tekstas, pateikiantis pasaulėjautos ir elgsenos modelį kaip kartos programą. Tai svarbus dalykas, turint omenyje trisdešimtųjų kartos vyrų stiprų solidarumo, veikimo kartu jausmą. Poema buvo „įvertinta LTSR valstybine premija, be to, jis [J. Marcinkevičius – JŽR] buvo priimtas į TSKP narius“ (Pakalniškis 1984, 5).

priminti pagrindinę sužetinę idėjinę liniją. Pagrindinis poemos veikėjas Simas Kairys išvyksta iš kaimo į miestą studijuoti ir bendrabučio kambaryje apsigyvena su dviem studentais: Galiniu ir Pūkeliu. Simas Kairys – tvirtų, ar tiksliau būtų sakyti – radikalių, pažiūrų neturintis veikėjas: jis svarsto, kad geriausia visur rinktis vidurio kelią. Galinis ir Pūkelis atstovauja radikaliai priešingiems ideologiniams poliams, tad Simas tampa ideologinės jų kovos arena. Pagrindinė veiksmo erdvė – miestas, tačiau paraleliai vaizduojamas ir naujosios santvarkos kūrimasis kaime – kaip jis paliečia studijuoti išvykusio Simo šeimą.

Ankstyvuosiuose Marcinkevičiaus kūriniuose senyvos kaimo moterys neretai atstovauja konservatyviam, patriarchalinės lyčių segregacijos ir katalikiško pasaulėvaizdžio įtaigautam, mąstymui. Jas reprezentuoja rožinis, malda, kliovimasis Dievo ir bažnyčios autoritetu, apsiribojimas namų kaip individualių ir praktinių interesų erdve. Moterys menkai išsilavinusios, todėl renkasi remdamosi prietarais, per gyvenimą sukauptais įgūdžiais ir žiniomis, o ne naujomis idėjomis. Jos linkusios palaikyti senąją tvarką. Vyrų, kaip mobilios figūros, į namus atneša laikraštį ir naujas idėjas, realizuoja tokias sąvokas, kaip tiesa, teisingumas, lygybė ir kt. Pavyzdys iš pirmojo poeto rinkinio: „– Pailsėtum! – / Motina sudraudžia. – / Nutašytum / Klumpes štai vaikeliams! – / Tėvas / Lazdą rankoje suspaudžia: / – Mes, mamut, / Su kalviu / Tiesą / Kalam! – / Nusikalsi retežius sau, / Tėvai! / Iškovos, mat, ateitį / Geresnę! – / Ir parklupus jį dėkoja / Dievui / Už sausos / Ruginės duonos / Kąsnį“ (eil. „Tiesa“, Marcinkevičius 1955, 80–81). Taigi, norint atskleisti konfliktą tarp sena ir nauja bei trumpai charakterizuoti skirtingas pozicijas, pasitelkiamos tradicinės vyrų / moterų priešpriešos ir panaudojamos naujam ideologiniam turiniui formuoti. Veikiausiai dėl šių tradiciškai moterims priskiriamų savybių „Dvidešimtam pavasary“ pagrindinės nepripatėlės prie kolūkio tvarkos ir yra moterys. Apskritai, diduma sistemos požiūriu neigiamų personažų, įprasminančių skirtingas iš ydingo praeities visuomeninio gyvenimo kylančias problemas, – taip pat moterys.

Pokyčiams ir įtampoms kaime aprašyti daugiausia vietos skiriama poemos dalyje „Šitas medis nenužius!“ Minėta dalis prasideda Simo diskusija su tėvu, kolūkio revizoriumi, važiuojant namo. Diskusija idėjinė – tėvas, deklaruojantis kolektyvines vertybes ir kolektyvizmo pranašumą, po konflikto su sūnumi išlaipina pastarąjį iš ratų. Namuose motinai abu, tėvui uždraudus, nieko nepasakoja. Ši stebi konfliktą ir mėgina pati išsiaiškinti priežastis. Dėl konflikto su tėvu, persiėmusiu naujomis pažiūromis, Simas vis labiau pasiduoda moterų įtaigai, o jos Marcinkevičiaus poemoje neretai vaizduojamos kaip manipuliotojos ir intrigantės. Kaimo įvykis, kuris kelis kartus skirtingų veikėjų aptariamas ir atskleidžia skirtingus vertybinius požiūrius, – Vacio ir Janės santykiai bei pastarosios nusizengimas, nulėmęs moralinį jos vertinimą. Janę galėtume vadinti kolūkio trikstere: ji neša namo javus, o kai revizorius Kairys ją pamato, paslėpusi grūdus po sijonu mėgina pastarąjį apgauti. Šios situacijos vertinimas tampa tėvo ir sūnaus konflikto ištaka, taip pat – akstinu aptarti kolektyvinio turto privalumus. Tačiau šioje situacijoje svarbiau ne neigiamas sistemą ardančios Janės portretas, bet jos ir sužadėtinio Vacio santykis. Tėvas Kairys teigia, kad po šio įvykio Vacys Janę, kurią „visi liežuviais ėda“, paliks, nes jis „[...] gabus / Greit brigadininku bus“ (DP, 154), tačiau po keleto puslapių teigiama herojė Vyžintų Ieva pasakoja: „Ne, Ieva seniai numanė, / Kad „užšėrus“ Vacį

Janė: / Vakar jiedu po darbų / Grįžę vėl drauge abu – / Rado mergšę vyrą kvailą. / Kaip sau norit – Vacio gaila“ (DP, 159). Simą negarbingai pasielgti – išrašyti netikrą sveikatos pažymą dėl negalėjimo dirbti darbadienių – taip pat sugundo simuliotoja Stulgienė ir noro pasididžiuoti sūnumi skatinama motina.

Pagrindinė poemos veikėja Irena – taip pat neigiama personažė. Jai priešingą teigiamą moters tipą įkūnija Dalia, bet ji poemoje veikia ir yra apibūdinama gerokai šykščiau. Neigiamas Irenos charakteris atskleidžia ir tai, kas suvokiama kaip neigiamos moters savybės, ir drauge ideologinį jos pasaulėvaizdį – su jos neigiamomis moteriškoms savybėmis tiesiogiai susijęs netinkamas santykis su sistema.

Vyrų ir moterų santykiai, jų kūrimas, bendravimo tikslai ir stilius poemoje įprasmina du skirtingus idėjų pasaulius ir ideologinę laikyseną. Poemoje aprašomos dvi santykių linijos: Irenos ir Kairio (lemta sužlugti), Dalios ir Galinio (pozityvus finalas). Dvi moterys reprezentuoja apibendrintus geros ir blogos moters tipus: skaitytojui pateikiami moraliniai portretai, pavyzdiniai tapatybės vaizdiniai.

Irena pirmą kartą poemoje pasirodo Vilniaus atstatymo talkoje, kurioje Pūkelis ją supažindina su Simu. Merginos charakteristika prasideda svetimumo pabrėžimu: „Ši, žiūrėk, iš dešinės – / Ne mūsiškės padermės: / Kuodas baisiai išsiraitęs, / O ant rankų – pirštinitės – / Saugo savo nagelius. / Vargas tam, kuris paklius! / Suvynios kaip šiltą vilną. / Jai, matyti, visko pilna. / Ji kiekvieną suramdys. / Na, vaikų ji negimdys, – / Taip, kaip sako tėvas kartais, – / Paklūpos ties Aušros Vartais, / Liks per amžius mergele. / Na, o šiaip sau – tra-lia-lia“ (DP, 84). Kaip socialiai *kita* vaizduojama moteris, kurią apibendrintai galima įvardyti itin neigiamu tarybiniame kontekste epitetu – miesčionė. Iš dabarties perspektyvos žiūrint, tokia moteris yra lydinys emancipuotų ir vakarietišku manierų (žinoma, tokių, kokias galėjo įsivaizduoti tuometis vyras), o ideologiniu lygmeniu tokios manieros yra Nepriklausomos Lietuvos visuomeninės santvarkos neigiamas padarinys ir reprezentacija. Galima sakyti, kad čia tęsiama tarpukario Lietuvos kultūrinėje terpėje egzistavusi miesčionės (-io) vs kaimo mergaitės / bernelio dichotomija. Tik abi jos esmingai transformuotos: miesčionei nebeadresuojami vertybiniai imperatyvai (kaip, pavyzdžiui, Antano Miškinio eilėraščių cikle „Laimė rudeniniam palte“ ir kt.), ji tiesiog turi reprezentuoti tai, kas svetima ir neigiama, kas nėra kalbamosios visuomenės dalis, o neigiamas seno inkliuzas naujame. Reikia pasakyti, kad visų aptariamų poetų kūrinuose miesčioniškas savybes daugiausia įprasmina moterys, nepavyko aptikti (žinoma, tai nereiškia, kad jo nėra) labiau išplėtoto, charakteringesnio miesčionio vyro tipo. Antrasis moters tipas – visiškai transformuotas į tarybinę moterį ir vaizduojamas kaip savojo laiko, o ne istoriškas kūrinys. Kaimietišumą su tikrąja lietuvybe tapatinusi tarpukarinė vaizdinių sistema čia perdaroma į tarybinį paprastumą.

Cituotoje Irenos charakteristikoje ryškūs tarybinei moteriai svetimi ar nepriimtini bruožai. Tai ir išvaizdos puoselėjimas, kuris tiesiogiai siejamas su netinkamais prioritetais: tingumu ir noru suvedžioti vyrą, ir svarbiausias iš minusų – atsisakymas gimdyti (kiek vėliau matysime, kad motinystė kaip esminis moters tapatumo dėmuo yra tiek tarybinės, tiek ir sudėtingesnės, asmeniškės vyrų savivokos dalis). Geriausiai Irenos pasaulėvokos dėmenis perteikia jos aplinkos aprašymas: „Štai nepaliesi seniai / Išdraikyti mežginiai. /

Apdulkėję ir paniurę / Iš kertės šventieji žiūri. / Kino žvaigždės trys – greta / Pakabinusi teta...“ (DP, 126). Trumpai tariant – Irena yra nedarbšti ir paviršutiniška katalikė, besidominti populiariąja kultūra. Būtent ši moteris, net ne Pūkelis, poemoje reprezentuoja tarpukario vertybes ir pažiūras. Jos funkcija – suvilioti Simą Kairį tiek savo patraukliu kūnu, tiek ir ideologija, vertybėmis, kurios poemoje pateikiamos kaip antivertybės. Irenos monologe apie tai, kas jai svarbu, skamba Aisčio eilutės. Simas, kaip svyruojantis ir viliojamas subjektas, negali atremti jos argumentų, todėl įsikiša ironizuojantis poemos pasakotojas: „Tad geriau, Kairy, šį syki / Mano žodžio paklausyk: / Taip, šlamėjo liepos laime, / Bet tik dviem žmonėm mūs kaime. / O bakūžėms tarp klevų / Šlamštė liūdesiu... „savu“ (DP, 124). Irena su Aisčiu atstovauja tarpukario vertybėms. Laisvai savo pažiūras vienintelė poemoje artikuliuojanti moteris, veikianti savo valia ir nuostatomis, nėra vaizduojama kaip patraukli. Dar daugiau – galiausiai paaiškėja, kad tai ne jos autentiška laikysena („Visą laiką ji pozavo / Neturėjo veido savo“, DP, 209), o Pūkelio manipuliacijų rezultatas. Ireną Pūkelis naudoja kaip masalą ideologiškai netvirtiems vyrams vilioti. Vidinę Irenos savijautą aprašydamas autorius pereina į salomėjišką vaizdinį: „Tarsi gėlė – svyruonėlė / Rytmetėlį ankstų, / Virš dirvonų pasikėlę, / Viesulai ją lanksto. // Lokia lekia jie sparnuoti, / Nuskrenda pro šalį. / Nesisupti, nesvyruoti / Ji, deja, negali“ (DP, 187). Perėjimas į Salomėjos Nėries poetiką, ko gero, rodo, kad vidinei moters būsenai aprašyti ieškoma pačių reprezentatyviausių resursų, pasinaudojant savotišku atpažįstamu šablonu, nemėginant sukurti savos kalbos.

Irenos ir Pūkelio bendradarbiavimo istorija atskleidžiama kaip ikikarinių jų santykių padarinys: Irena tėvų pažadėta kaimynų sūnui. Tokiu būdu keliami vyrų ir moterų nelygiavėrcių santykių kaip istorinio fenomeno, pasiekiančio dabartį, problema. Irenos laikysena ir veikseną nebuvo jos pasirinkimas, o šeimoje susikūrusių santykių tąsa.

Prieš pateikiant Dalios charakteristiką, svarbu pasakyti, kad vyrų rimtumą ir moralinį tvirtumą poemoje rodo pažiūra į moteris. Didžiausią panieką joms demonstruoja ideologiškai teigiamiausias ir rimčiausias poemos vyras Galinis: „Jam nerūpi vakarai, / Baliai, šokiai ir mergiotės – / Kam, girdi, rankas terliotis. / Kas, sakysim, mergina? – / Tuščias daiktas, ir gana. / Reikia asilo kuproto, / Kurs dėl jos netektų proto. / Ji kišenę tau užrauks / Ir į nuodėmę įtrauks. / Jai – teatras, jai ir kinas... / Kiek gerų žmonių kankinas! / Nepagydoma liga. / Pamilai – sudiev, knyga! / Sutikai kur nors sijoną – / Kryžiaus ženklą ir – į šoną. / Kas, sakysim, mergina? / Tuščias daiktas, ir gana“ (DP, 73–74). Toks požiūris yra teigiamo charakterio dalis, rodanti, kad Galinis – rimtas darbininkas ir tvirtas vyras¹⁴. Jis *a priori*

¹⁴ Ankstyvuosiuose Marcinkevičiaus tekstuose moteris pasaulio tvarkoje užima šalutinę, menkesnę poziciją. Kūryboje tebeegzistuoja padalijimas į vaikus, moteris ir žmones, kas tiesiogiai artikuliuojama *Publicistinėje poemoje*, kurioje, kaip ir genetiškai artimame Eduardo Mieželaičio „Žmoguje“, kalbama apie pasaulio sąrangą ir žmogų (ne moterį) joje: „Vaiko lūpose šitas žodis / reiškia saulės kiškučių, / Šokinėjantį gryčioj ant sienos. / Moters lūpose „saulė“ – / tai didelė meilė, / Kurios jinai ilgis, nors žino, / Kad jos ugnyje ji sudegti privalo. / Atėjo laikas ir man / ir aš susikaupęs tariau: / Saulė! / Nušvinta laukai, pievos, miestai ir kaimai, / Lovoj mieguistas žmogus / kasos plaukuotą krūtinę / Ir kaip didelį skanų kashnį / Su žiovilium miegą nuryja. / Paskui jis praplauna akis, / kad galėtų į saulę žiūrėti, / Ir švariai numazgoja rankas, / kad galėtų darbą apsikabinti“ (Marcinkevičius 1961, 31–32). Subjektas tapatinamas su žmogaus reprezentacija, jo santykis su pasauliu – familiarus, kylantis iš pasitikėjimo savimi ir tuo pat metu pabrėžiamo darbininkiško paprastumo, šiuurškumo kaip vertybės. Kad Marcinkevičiui toks vyriškumo supratimas yra svarbus, rodo tai, jog, pirmą kartą teikdamas savo autobiografiją rinkiniui *Tarybų Lietuvos rašytojai*,

nepasitiki moterimi kaip darbuotoja, galinčia neturėti slaptų intencijų susirasti vyrą. Štai kaip vaizduojamas bendradarbiavimas su moterimi, būsima žmona Dalia: „Vyrui, žinoma, sunkoka. / Ir kalbėt kaip reik nemoka. / Ko ji lenda? Prie visų. / Užimtas dabar esu. / (Pavaduotoją išrinko! / Ką ji moka? / Kur ji tinka? / Ech, prapuolė SMD! / O ir man – maža garbė. / Dirbau štai bent metų porą, / Šiomet bobą dar užkorė – / Nei į tvorą, nei į porą. / Ir gyvenk žmogus, kaip nori)“ (DP, 141). Galinis pabrėžtinai rodomas kaip asekualus ir neturintis jokių romantinių aspiracijų; seksualinių troškimų poemoje turi neigiami vyriški personažai. Moteris poemoje matomos kaip turinčios tikrą ar potencialių romantinių ir erotinių intencijų – tai jų prigimties dalis. Anot Dalios Marcinkevičienės (2009, 105), tarybinė propaganda stengėsi „įtikinti ir įtikėti, kad sovietiniai piliečiai, ypač iki bus pasirodęs santuokai, apskritai nesidomi seksualiniu gyvenimu“. Toks požiūris – teigiamo vyro charakterio dalis, o moteris, įrodžiusi vyrui, kad erotinių / vedybinių intencijų neturi, galiausiai priimama bendradarbiauti. Matome skirtinguose diskursuose pasikartojantį siužetą, kaip, norėdama užsiimti veikla, moteris turi įveikti vyrų pasipriešinimą, paneigti išankstines jų nuostatas, patyčias, ir tai nėra pateikiama kaip kritikuotinas požiūris, bet veikiau kaip norma ar net paskatinimas.

Taigi naujajame ideologiniame peizaže tvirtai įkurdinamas naujas vyro ir moters ryšys: „Stebisi Neris srauni – / Štai ant kranto du jauni, / Bet ne meilės himną gieda, / Darbo planą svarsto įjedu. / Po ilgų, karštų šnekų / Jie užrašo pieštuku / Kažin ką į knygą storą – / Kur jūs matėt tokią porą?“ Marcinkevičienės (2009) žodžiais tariant, „romantinė seksualinė meilė pamažu transformavosi į „sovietinę tikrą meilę“. Šiuo atveju eliminuojamas ir pats žodis meilė. Poemos finale vaizduojamos Dalios ir Galinio vestuvės atrodo kaip darbo ir ideologinio bendrumo, o ne meilės sukurto ryšio rezultatas. Vestuvės įprasmina naujai kuriamą žmonių ryšį: nuotaką ir jaunikių lydi ne tėvai, o bendrabaučio komendantas ir jo žmona. Viena vertus, vienas iš pagrindinių poemos siužetų yra vyro ir moters santykių, šeimos statuso asmens gyvenime ir žmonių šeiminių santykių perrašymas pagal naująsias taisykles. Antra vertus, tai, kad moteris vis viena netampa nė vienos siužetinės linijos savarankiškai veikiančia subjekte (net ir neigiama), rodo, kaip sovietinės utopijos lyčių lygiavos variantas transformuojasi į tikrą jos atitikmenį – patriarchaline logika grįstus santykius, pataisytus pagal kai kuriuos socialinės utopijos reikalavimus.

Kai poezijoje atsitraukiama nuo tarybinio feminizmo lygiavos klišių, moterų kompetencijų zona ir savivoka yra apibrėžiama motinystės bei namų erdvės. Ir visiškai nesvarbu, ar vaizduojama, kaip moteris herojiškai pasitinka mirtį (pvz., motina Marcinkevičiaus „Kraujyje ir pelenuose“), ar pasakojama apie pirmąkart pamatytą patrauklią merginą („Vienu chalatu, tik ką išsiplovusi galvą, / Juodaplaukė medicinos sesuo. / Mes sėdėdavom lyg sustingę – / Prie stalo angelas, galįs gimdyti“ (Maldonis 1965, 85)). Net ir mylimosios percepcijoje iškart integruota motinystės perspektyva. Mylimoji neįgauna atskirų, santykių iki motinystės įtaigiamų bruožų: „O dabar – apie tave, / Mylimoji! /

poetas kaip savo biografiją pasakojimą paskelbia eilėraštyje „Dalgis“ iš pirmojo rinkinio, kuriame yra trys vyriškosios iniciacijos etapai: nesėkmingas, todėl gėdingas bandymas pajauti kartu su vyrais; pirmas gurkšnis degtinės, palydėtas pagyrimo „vyras“; bandymas vyrų paakintam naktį šiene lįsti prie merginos. Finalas – dabarties subjektas užsimoja dalgiu ir suvaro jį žemėn „lig penties“ (Tarybų Lietuvos rašytojai, 1957, 297–298).

Kai rašiau apie motiną, / Aš rašiau ir apie tave! / Tu kartoji iš naujo / Gamtos didįjį ratą. / Kiek daug tavęs manyje! / Daug daugiau, nei tada, / Kada buvo tiek daug žiedų, / Tiek gražių pažadų, / Tiek iliuzijų... / Žiedai apvyto, / Iliuzijos išsisklaidė. / Tu laikai ant rankų mūsų vaikus – / Ir tokia man esi dar gražesnė!“ (Baltakis 1963, 77). Apie moterį kaip aistorišką asmenį, kurio egzistencinė perspektyva sutampa su gamtinio ciklo perspektyva, dar rašysime. Pirmiausia svarbu konstatuoti, kad moteriškumas ir motinystė – tapatūs, vienas per kitą suvokiami dalykai, o emancipacija sutrikdo moterį ir atitraukia ją nuo tikrojo savo pašaukimo (prisiminkime vieną iš neigiamų Irenos savybių – nenorą gimdyti). Tai lemia ir moralinį moters portretą. Kaip matėme skaitydami Marcinkevičiaus tekstus, su emancipacija ir laisve siejamos moters savybės, kurios nedera idealizuotam motinos vaizdinui, todėl su teigiama moterimi siejamas tyrumas, skaistumas, dora, jai svetima viskas, kas sudaro vyriško gyvenimo energiją ar gali būti bohemiško gyvenimo dalis: „Tu sustingai, duris pravėrus, / Ir vidun įžengt nedrįsti. / Dūmai. Taurės. Veidai uvėrūs. / Šlykščios dainos. Šūksmai girti. // [...] // Ėmė šieptis veidai uvėrūs. / Suklegėjo šūksmai girti. / Tu stovėjai, duris pravėrus, / Ligi skausmo graži ir skaisti“ (Baltakis 1959, 95).

Toks moters suvokimas lemia jos vietą pasaulyje – kaip savo būtimi (ne)suinteresuoto individo, jos statusą visuomenėje – kaip socialinės būtybės, jos vaidmenį istorijoje – kaip modernizacijos procesuose savo iniciatyva ir gebėjimais (ne)dalyvaujančio asmens. Nors čia išskyrėme tris svarbius individo raiškos lygmenis, moteriškoji subjektė aptariamoje vyrų poezijoje visais atvejais steigiasi, tiksliau – yra steigiama, kaip motina. Išimtis galėtų būti atvejai, kai ji pasirodo kaip tarybinė aktyvistė (prašanti žodžio ir kt.), bet tokie atvejai pavieniai, priklausantys ideologiniam anturažui.

Moters kūrybos ir intensyviausio santykio su pasauliu, savotiško katarsio ryškiausi atvejai yra du: gimdymas (nėštumas, kūdikio / vaiko globa) ir namų butis. Pradėsime nuo antrojo atvejo, kuris iš dabarties perspektyvos atrodo komiškas (net kyla abejonų, ar vertas aprašymo). Vis dėlto manytina, kad istoriniu požiūriu įdomu suvokti, jog visiškai be ironijos moters atsiminimai gali būti lyginami su užplūstančiu barščių kvapu: „Senutė jau žinojo, / kad netrukus / pro atdarus virtuvių langus / į kiemą siūbtelės / gaminamų pietų / stiprus ir geras kvapas. / Bus tylu. / O moterys / Tarytum narkomanės / nurims to kvapo apsvaigintos / ir tarp garų, / bekylančių iš puodų, / matys sapnus / ir vizijas regės, / ir tyliai ir liūdnei šypsosis / užplūdusiems / lyg barščių kvapas / atminimams“ (Marcinkevičius 1965, 47–48). Iš žodžių, nurodančių kalbančiojo santykį su tuo, kas vaizduojama, matyti, kad toks moterų, kaip egzistencinių subjektų įprasminimas (t. y. jų įkurdinimas virtuvėje), regimas kaip pozityvus ir egzistenciškai turiningas, nors vizijas prie puodų išgyvenančios moterys turėtų atrodyti labiau kaip liūdnas groteskas ar šaržas. Bet jei asmens buvimo būdas, jo sąmonė yra subuitinama iki namų ruošos ir reprodukcijos (net jeigu ją kitur išaukštini ir susakralini), grotesko efekto nelieka. Prie puodų vaizdijantis žmogus – tai moteris be grotesko.

Pasaulio tvarkoje, istorijoje moteris dalyvauja kaip motina, labiau kaip funkcinis, biologiškai determinuotas, negu sava valia veikiantis subjektas. Ir tai, be abejo, nieko nauja, tai „klasikinė“ situacija, kai „[v]yro kūrybingumas [...] siejamas su jo dvasiniais sugebėjimais, o moters – su reprodukcija“ (Daugirdaitė 2002). Mums šiuo atveju svarbu

išryškinti, kokias funkcijas įgauna ir kokias variacijas patiria standartinė moters, kaip biologiškai determinuotos būtybės, figūra aptariamojo laiko kūryboje. Galime prisiminti neseniai cituotą ištrauką iš Marcinkevičiaus „Publicistinės poemos“, kurioje moteris apibrėžiama kaip biologinė būtybė, privalanti sudegti meilės ugnyje. Tuo jos funkcija poemoje, skirtoje pasaulėvaizdžio atramoms ir pasaulio tvarkai aprašyti, baigiasi. Kaip Sherry Ortner straipsniu remdamasi teigia Solveiga Daugirdaitė (2000, 19), „tradicinėje gamtos / kultūros opozicijoje moterų „gamtiskumas“ yra pankultūrinio nuvertinimo priežastis“.

Galima pastebėti dėsninę: kalbant apie aktyvų žmogaus ir pasaulio ryšį – statybas, modernizaciją, užkariavimą, poveikį ir kt. – moters dalyvavimas minimalizuojamas iki jau aprašyto trumpo paminėjimo, tačiau, kalbant apie atsilaikymą, išgyvenimą, gyvybinės galios pasipriešinimą karui, moterims gali būti priskiriama esminė funkcija. Moteris yra ne veikiantis, bet gyvybine galia smurtui besipriešinant, pasaulio gyvybinę, atsinaujinančią galią įprasminantis subjektas. Esama nemažai šias tezes pagrindžiančių poetinių epizodų iš skirtingų autorių kūrybos, bet tiksliausiai daugelį šių reikšmių sugeria Marcinkevičiaus poema „Kraujas ir pelenai“, kurioje veikia (žodis *veikla* moterų kontekste reiškia ką kita negu vyrų) dvi svarbiausios moterys: poemos pradžioje nėščia, pabaigoje – gimdanti Rasiuka ir jos anyta Motina.

Reikia pasakyti, kad, skirtingai negu poemoje „Dvidešimtas pavasaris“ akcentuotas teigiamų personažų aseksualumas, poemoje „Kraujas ir pelenai“ egzistuoja intymus moters ir vyro ryšys, kuris šio laiko skaitymų kontekste atrodo gana atviras: „Nakčia sudiržusia ranka / Jis palietė jos sunkią krūtį“ (Marcinkevičius 1960, 19). Minėtu atveju turbūt labai svarbi riba tarp santuokinio ir ikisantuokinio ryšio. Rasiuka poemoje reprezentuoja gimdyti besirengiančią moterį, tokią, kokią ją galimai įsivaizduoja pasakotojas: „Tarytum klausėsi tik jai / Vienai suprantamo šaukimo: / Tai šaukė motina gamta / Švenčiausią pareigą atlikti. / O ji išgirdo šauksmą tą / Ir buvo pasiruošus vykti, / – Man rodos, Marčia, prasidėjo... – / Paspaudė ranką ir lėtai / Tačiau negrižtamai nuėjo. / Ji buvo čia ir nebe čia: / Ir pašaukta, ir suturėta, / Visiems kitiems garsam kurčia, / To vieno šauksmo pakerėta, / Ji nesustotų pakely“ (Marcinkevičius 1960, 27). Taigi matome, kad moteris-motina yra didesnės atskiros, pagal savus dėsnius veikiančios struktūros dalis – moterį, besirengiančią tapti motina, šaukia motina gamta, kuria įvardijamas esminis gyvybinis pasaulio egzistencijos principas. Svarbus ir iškalbus parodytas vyro ir moters atskirumas: gimdanti moteris yra atskira, uždara ir nepasiekiamai nutolusi. Bet tai nėra valingos subjektės veiksmas, o aukštesnę valią ir pašaukimą vykdančiosios atitolimas. Kitaip tariant, moters valia įkūnija ir atspindi gamtos valią, ji įprasmina pasaulio atsinaujimą, bet ne pačią save. Moters prasmės steigimo būdas visada nurodo į kažką kita, ne į ją pačią. Ši gyvybinė valia ir yra pasipriešinimas, kuriame gali ir privalo dalyvauti moteris. Tai vienintelis būdas būti istorijos dalimi. Tačiau tai istorija, kuri yra pralaimėta kaip žmogaus (vyro) galios žaidimas. „Liepsna pradėjo glostyti jos plaukus, / Paskui nuvilko jos lininį rūbą, / Bet jos pačios nepajėgė praryti. / Nes ji tada jau buvo Lietuva: / Tiek kartų deginta – ir nesudeginta, / Tiek kartų šaudyta – ir nesušaudyta. / Kada nuo karščio perplyšo asla, / Tai pasirodė, kad jos kojos – šaknys / Įaugę į granitą. Gyslom / Tekėjo žemės kraujas –

geležis“ (Marcinkevičius 1960, 123). Kodėl degančios motinos vaizdinys transformuojasi į Lietuvos? Šiuo atveju atrodo, kad drąsa ir pasipriešinimas Lietuvoje sunaikintas istoriškai (prisiminkime epizodą, kaltinantį Bažnyčią dėl išmokto nuolankumo), bet istoriniai kataklizmai neįveikia motinos-gyvybės-gamtos galios, ji nepalaužiama, nes nepriklauso istorijos pasauliui ir nepaklūsta jos dėsniams. Vaikai gimsta ir apkasuose. Štai genetiškai Rasiukos gimdymo situacijai artimas vaizdinys iš Baltakio eilėraščio: „Griūva miestai, / Liepsnoja sodybos, – / Rodos, / Niekad žolė neatžels jau, – / Bet laikas ateina / Ir motina gimdo / Apkase / Ar tiesiog – / Duobėje, / Kurią išrausė bomba. / Ir tai – / Pats geriausias laidas. / Kad gyvenimas tęsis toliau...“ (eil. „Du žodžiai“, Baltakis 1955, 137).

Vyrų kuriamam moters vaizdinui apibendrinti bene geriausiai tinka Alfonso Maldonio eilėraštis iš rinkinio *Auga medžiai*, kuriame į vientisą vaizdinį susilieja moteris, motina, namų ir buities ramintoja bei užkalbėtoja, nuo kurios rūpestingų rankų priklauso visa kasdienybės tvarka – svarbiausia jos kompetencijų zona: „Ne, nenuostabu, kad pasivaideni. / Tai tavasis pašaukimas arba verslas. / Aš žinau, net kur tu gyveni. / Ten girdėt pro langą vaiko verksmas. // Ten matyt ruduo. Ten sodai akyse. / Ant žolės ryte stambi rasa kaip gruodas. / Vaikštai po namus – gera namų dvasia, / Glostydamą galvas, baldus, puodus. // Vaikštai, į save seniai nepanaši, / Pasakų vien sau nesekus. / Mūs visų buitis tvarkinga ir graži / Susegiotos visos sagos. // Mūsų toks nepastovus vaidmuo, / Tikro ir netikro lydinys lig galo, / Kasdienybės nušlifluotas lyg akmuo, / Brangenybėm paverčiąs kristalą. // Traagiškas ir šitoks nuostabu / Polėkių ir įpročių atstumas... / ----- / Tu kalbėk į mus – ir mumyse pabus / Paprastumas ir akių vaiskumas“ (Maldonis 1965, 50–51). Jau kaip vyrų kūrybos aptarimo *post scriptum* galima pacituoti kone tikroviškiausiai aptariamą laikotarpio moterų realybę atliepusias Maldonio eilutes: „Moterys, pavargę po bulviakasio, / Sėdi namuose, kol vyrai geria“ (eil. „Po darbymetės“, Maldonis 1965, 89).

Moters savivoka Janinos Degutytės poezijoje

Apžvelgus svarbiausius moters suvokimo vaizdinius vyrų poezijoje, kyla klausimas, kaip save suvokė bendrakartės moterys? Aptariamą atveju dėmesį skirsime vien Degutytei, nes, kaip jau užsiminta anksčiau, ji buvo vienintelė autentiškesnę poeziją Chruščiovo laikotarpiu rašiusi aptariamąsios kartos moteris, kuri sulaukė didelio skaitytojų dėmesio ir oficialaus pripažinimo, neužimdama oficialių postų¹⁵. Vieno ar aiškaus savivokos modelio Degutytės kūryboje nerasime, nes jis atskleidžia kelias sumišusias savivokos ir savęs kaip moters

¹⁵ Pirmajame rinkinio skyriuje aptarėme „Tarybinės moters“ kuriamus vaizdinius, todėl negalima nepaminėti Vilijos Šulcaitės, dirbusios žurnalo redakcijoje, pirmojo rinkinio *Kalba moteris* (1956). Tarybinė moteris – herojė (antrasis rinkinio eilėraštis skirtas Danutei Stanelienei, Raudonosios armijos kulkosvaidininkei, pirmajai Šlovės ordino kavalierei (pagal tuometę vartoseną turėtų būti parenkamos vyriškosios giminės galūnės)), apie kurią rašoma ir žurnale, Šulcaitės eilėraščiuose pasirodo kaip poetinė subjektė. Tačiau tokia moteris pagal Šulcaitės koncepciją yra laiko, aplinkybių laikinai suformuotas fenomenas. Moteris jos eilėraščiuose iš prigimties yra švelni ir trapi būtybė, tik tam tikru metu ji gali susitelkti ir tapti kovotoja, bet tai nėra prigimties ar pašaukimo dalykas. „Tarybinės moters“ moteris kaip tik palaiapsniui ir grįžta į šią būseną. Eilėraštyje „Kalba moteris“ kalbančioji transformuojasi į kalbančią motiną. Kai pasaulyje įsivyrąja taika, moteris grįžta prie ankstesnių savo vaidmenų: ji gera mama, sušildanti marti, darbšti, su džiaugsmu atlieka tradicinius savo darbus; taikiame pasaulyje juos atlikti ir džiaugtis jų kūrybine veikme – didžiausias subjektės džiaugsmas.

steigimo paradigmas, savotiškas įtampas ar net gebėjimą derinti į viena tai, kas iš dabarties perspektyvos atrodo priešinga. Asmeninės veikti norinčios, kūrybingos moters aspiracijos, paveldėta tradicinė moteriška savivoka, ideologinės aplinkos postulatai – trys pagrindiniai tapatumo vaizdinių šaltiniai, kurie ankstyvojoje Degutytės poezijoje sukuria ne vientisą moteriškos subjektės vaizdinį, bet atskleidžia sudėtingą, šiek tiek desperatišką ir įtemptą moters kaip kalbančios ir veikiančios subjektės tapatybės paiešką, bandymą pasakyti ir įsteigti save. Akivaizdu, kad Degutytė negalėjo atsiriboti nuo oficialių ir supančios literatūros itaigaujamų vaizdinių, kuriuos aptarėme anksčiau, bet iš aktyvios, veikti pasaulyje siekiančios sąmonės kyla tai, ką matome kaip autentišką moters savivoką, atsirandančią nuo moters savivokos klausimus svarstančių vakarietiško diskursų atskirtoje terpėje, išskyrus, žinoma, sovietinį diskursą, kuris Vakarų moteris visuomet aprašo kaip gyvenančias vyrų ir kapitalistų vergijoje.

Toliau aptariant svarbiausius Degutytės poezijos subjektės bruožus, bus svarbūs du aspektai: kokius veikimo modalumus renkasi eilėraščių subjektė, tematizuodama moters savivoką, ir kokius – veikdama, t. y. kokiu būdu kalbančioji subjektė reiškiasi pasaulyje. Pastarasis aspektas turėtų padėti atsakyti į klausimą, kodėl Vytautas Kavolis, kalbėdamas apie aptariamojo laikotarpio poeziją, naujos krypties poezijos atsiradimą sieja su moterų, ne su vyrų poezija, moterų poezijoje surasdamas pirmuosius asmeninio išsilaisvinimo ženklus: „Bet 1956–57 m. du vienmečiai, tradicinio emocionalumo, tačiau turbūt skirtingų ideologijų Lietuvos poetai pradeda eilėraščių tuo pačiu postalininio laikotarpio nuotaikas galbūt atliepiančiu pareiškimu „aš nenoriu“. Marcinkevičius: *Aš nenoriu meluoti pats sau, / nes esu sąžiningas žaidėjas*. Degutytė: *Aš nenoriu drungno vandens (...) / Aš nenoriu laimės mažos, / Aš nenoriu mažyčio skausmo. / Juos abu mano siela nešios – / Bekraščius*. Tuo pačiu metu, maždaug to paties amžiaus vyras ir moteris pradeda eilėraščių rezistenciniu pareiškimu: „Aš nenoriu“. Bet vyras save apibūdina kaip sąžiningą žaidėją, žinantį savo vietą visuomenėje ir tik besistengiantį tą žaidimą sąžiningai sužaisti. Moteris – bekrastė, atsisakanti sutilpti rutinizuotoje tvarkoje. Tai priešinga Maironio tradicijai, nusidriekusiai iki Vytauto Mačernio, kurioje neribotos aspiracijos, beribiškumas suvokiami kaip vyrų savybė, moteriai paliekant kuklesnę gyvenimą. Dabar, priešingai Mačerniui, Marcinkevičius yra tik žaidėjas, atliekamas vaidmenį, o žemėje nesutelpa Degutytė. [...] O Degutytės „aš nenoriu“ ištariamasis tik kiek vėliau už Birutės Pūkelevičiūtės ir Liūnės Sutemos „aš esu“ (Kavolis 1992, 132). Šioje citatoje labai svarbu išskirta ir kaip svarbi pastebėta Degutytės subjektės pozicija, nes jos laikysena recepcijos labiau linkstama matyti tiesiog kaip vadinamojo moteriško emocionalumo (iš anksto menkai kotiruojamo), o ne subjekto autonomiškumo savojo laiko kontekste paradigma; be konteksto subjektė neatrodo ką nors nauja, kokybiška kurianti. Tai, ką *a priori* linkstama vertinti kaip moteriška (emocionalumą, jausmingumą ir kita), todėl mažiau vertinga, Kavolis įvertina kaip pirmuosius subjekto autonomijos ženklus tarybinėje poezijoje. Kitas svarbus dalykas – moteriškojo (ne)subjektyvumo istorijos matmuo. Jis svarbus Degutytės savimonės formavimosi ištakoms suvokti ir kartu suprasti, kad savosios moteriškosios savisteigos projektą Degutytė pradėjo nuo moters vaidmens pertvarkymo vyrų sukurtame kraštovaizdyje, konkrečiai – Maironio kraštovaizdyje, kuriame, anot jau cituoto Kavolio (1992, 70), moters būtis „harmoninga [...] ribotų dimensijų, ūkininko kasdienio gyvenimo

aplinkoje, namų pasaulyje, ji nepatiria transcendencijos ilgesio, jai nereikia kelti senelių iš kapų, aktyviai dalyvauti istorijoje, kovoti“. Prisimindami kiek anksčiau aptartą moters vaizdinį vyrų poezijoje, galime pastebėti, kad moters suvokimas vyrų poezijoje nedaug tepakito. Labiau keitėsi aplinka, kurioje vyksta kasdienis moters gyvenimas, bet ne jos pačios buvimo stilius ar egzistencinė problemika. Tokios Degutytės savisteigos, kokią netrukus aptarsime, negalėjo būti publikuotoje poezijoje – matysime kiek ankstesnes poetinės savimonės ištakas, kurios atrodo esmingos, norint suvokti tam tikras savisteigos paradigmas moters, rašančios totalitarinėje aplinkoje. Išlikęs mokyklinių Degutytės eilių sąsiuvinis, sudarytas (?) kaip nedidelis eilių rinkinys, turintis prasmingus akcentus dėliojančius pradžios ir pabaigos eilėraščius, susidedančius į tėvynės meilės siužetą. Diduma sąsiuvinio tekstų organizuojami kaip kalbančiosios dialogas su tėvyne. Šis dialogas išlieka ir pirmuosiuose skelbtuose rinkiniuose, tik tėvynė ir Lietuva kaip adresatas nebeeksponuojama, neretai gali būti ir turbūt yra painiojama su mylimojo figūra, nes meilės išpažinimo stilistika Degutytės atveju gana artima. Sąsiuvinis rodo ankstyvąją saviprojekciją, ne vien kaip poetės. Eilėraščiai apima 1944–1945 metus. Ankstyvojoje publikuotoje poezijoje daugiausia galėtume matyti Salomėjos Nėries poezijos poveikį, labiau gelminį – Vinco Mykoloičio-Putino, o štai šiame sąsiuvinyje dominuoja maironiška ir kudirkiška poetika. Sąsiuvinyje pasirodančios lietuvaiteis aprašymas atitinka maironiškąją paradigmą ir yra kalbančiosios saviprojekcija. Paskutiniame sąsiuvinio eilėraštyje atskleidžiama veiklos tėvynei programa, kuri vykdoma pasyvų lietuvaiteis vaidmenį transformuojant į aktyvų: „Lietuvaiteis kelias – tarp laukų vingiuoja, / Tarsi aukso juosta driekiasi toli. / Žengiant juo sukurs ji ateitį Tėvynės, / Ateitį didingą, kiek svajot gali!“¹⁶ Taigi paaugliškame eilių sąsiuvinyje formuojama tėvynę kuriančios lietuvaiteis programa, realizuojama maironiškame tėvynės kraštovaizdyje, kitaip tariant – tai veikianti subjektė nacionaliniame peizaže.

Moteris, kurianti didingą Lietuvos ateitį, – tokio mastelio troškimas Degutytės poezijoje išlieka, bet jam tenka ieškoti abstraktesnės kalbos, kurią, beje, gana gerai atpažįsta ir įvardija iševijios kritika, ko gero, tiksliausiai – Rimvydas Šilbajoris. Tai, kas Lietuvos kritikoje dėl suprantamų priežasčių yra įvardijama kaip abstrakcijos, Šilbajoriui yra konkretūs atkuriamos Lietuvos vaizdiniai. Apie Degutytę jis kalba kaip apie vieną svarbiausių figūrų, „Lietuvoje atkuriančių Lietuvą kaip asmeniškai reikšmingą poetinę tikrovę“ (Šilbajoris 1992, 157).

Jausmai – tradicinė moters sfera – kalbamajame kontekste tampa subjektės autonomijos ženklu. Kavolio teigimu, jausmų autonomiją pirmoji lietuviškoje poezijoje įsteigė Salomėja Nėris. Galima sakyti, kad antroji ją atnaujino ir tarybiname kraštovaizdyje iš naujo kūrė Janina Degutytė. Degutytės poezijoje įvyksta esmingas poslinkis. Viena vertus, ji kuria moterišką subjektę, pirmiausia, kaip jausmingą, antra vertus – iš jausmo kyla gerokai platesnės veiksmo aspiracijos: subjektė nėra nuo savo jausmo priklausoma ir jo valdoma, ji nėra pririšta prie ją objektu paverčiančio „tu“. Šis jausmas padeda užmegzti ryšį su pasauliu, jį artikuliuoti ir veikti. Aistra ir meilė paverčia moterį ne pasyviu laukiančiu ir kenčiančiu objektu, bet veiksmo subjekte.

¹⁶ Janinos Degutytės mokyklinis eilių sąsiuvinis. Iš *Viktorija Daujotytė-Pakerienė*, LLMA, f. 327, ap. 1, b. 196, l. 83.

Su atvira jausmo artikuliacija į to laiko poeziją Degutytė sugrąžina neoromantikų žodyną: sopulys, ilgesys, kančia, nerimas, aistra, meilė, kartu ir – romantinė meilė. Susilaikymui, savotiškam vidutiniškumui („drungnumui“, prisimenant garsųjį poetinį Degutytės pareiškimą), racionalumui, protingumui, kaip tuolaikiai socialinei normai, ji priešina radikalų visiško nuoširdumo ir atvirumo reikalavimą, nekompromisiškumą: „Jeigu tu ateisi, / Tai ateik kaip saulė“ (eil. „Meilei“, Degutytė 1959, 55). Kaip visiškai kitaip skamba šios eilutės anksčiau aptartame neromantinės sovietinės meilės kontekste, lygiai taip pat kitą skambesį įgauna ir visas jausminis Degutytės žodynas. Renkant medžiagą šiam straipsniui, lygiagrečiai pavyko greičiau ne rasti, o tiesiog suvokti atsakymą į kitą klausimą, vis kylanti diskusijų apie Degutytės ankstyvąją poeziją ir jos recepciją kontekste. Čia neskirsime vietos pirmųjų rinkinių recepcijai aprašyti, bet tik paminėsime, kad pirmasis Degutytės rinkinys buvo išpirktas akimirksniu, knygos persirašomos; jau po pirmųjų publikacijų spaudoje, dar neturėdama knygos, poetė sulaukė daugybės skaitytojų laiškų etc. Iš dabarties perspektyvos suvokti, kodėl jos poezija buvo labai svarbi įvairioms socialinėms žmonių grupėms, atrodydavo sudėtinga. Tačiau ilgesnį laiką praleidus su pirmosiose straipsnio dalyse aprašytais tektais ir vėl ėmus skaityti *Ugnies lašus* šio teksto autorė pasijuto staiga priartėjusi, kiek tai yra galima, prie tuolaikės knygos recepcijos situacijos – poezija ėmė atrodyti gyva, atvira, komunikatyvi, subjektyvi, aktyviai apeliuojanti į adresatą ir siekianti jį įtraukti į atviro „aš“–„tu“ dialogo situaciją, ko nėra anksčiau aprašytoje to laiko vyrų poezijoje, linkusioje į siužetą, pasaulio ir visuomenės naujosios architektūros aprašymą ir kt. Jausmų žodyną, romantinės meilės sugrąžinimą į literatūrą Degutytė įrašė kaip savo autonomiškos subjektės tapatybės dalį, nedarantią jos priklausomos nuo kitų ir nuo socialinės aplinkos normų, bet priešingai – kuriančią jos valią veikti ir rinktis. Vienas iš nedaugelio tekstų, kuriuose tiesiai įvardijamas laikysenos pokytis: „Kaip Veronika į lelijas negulsiu / Savo sopulio palikt žaliai dugne. / Aš pati likimą savo pulsui, / Jeigu jis išdrįstų trypt mane“ (eil. „Ilgio ežeras“, Degutytė 1960, 106). Jausmai tampa stiprybės, valios ir veikimo atributai. Kitaip tariant, Degutytės veiklos subjektė save kuria ne perimdama vyriškąjį veiklos modelį, kaip prioritetinį ir sociokultūriškai vertingesnį, bet perkeičia tradiciškai moterišką atribuciją, suvoktą kaip ribojančią ir kuriančią neplačių dimensijų pasaulį, į atveriančią galimybes veikti ir turinčią egzistencinę perspektyvą.

Aptartiems aspektams geriausias apibendrinimas galėtų būti Pelenės istorijos perrašymas eilėraštyje „Pelenė“. Eilėraštis, kaip būdinga šio laikotarpio Degutytės poezijai, struktūruojamas kaip dialogas su „Tu“, kuris išties yra dialogas su savimi, nes kitų galimų dialogo partnerių – fejės, princo – nėra. Kalbančiosios savirefleksijai reikalinga tik Pelenės figūra, reprezentuojanti judėjimo tarp kasdienybės, buities ir stebuklo galimybę. Tačiau išgyventi pasaulio pokytį įgalina ne meilė ar stebuklinga pagalbininkė, t. y. *kitas*, o pačios kalbančiosios kūrybinga sąmonė, nes stebuklas – tai kūrybingas pasaulio matymas: „Kasdienybė iš rankų iškris ir spindės, / Į žvaigždes ir į saules po kojom sudūzus... // Kiek šviesos įsipils į akis! / Raibs man vyzdžiuose – tarsi Pelenei. / Tu palauk! Baltas popieriaus lapas atgis... / Neš kurpaitės žvaigždinės per gatvę rudenę“ (Degutytė 1963, 91). Tai momentas, kai išsineriama iš kasdienybės ir pasaulis pamatomas kaip palankus

ir atviras žmogui: „Ir balandžiai sapnuodami tyliai burkuos... / Ir pakels mane tiltai iš sidabro ir alavo... // Upės veidrody gatvių žibintai mosuos... / Upė širdį atvers, kai ant tilto stovėsiu. / Ir ant popieriaus lapo kris lašelis šviesos... / Ir pamiršiu tą naktį, ir pamiršiu tą šviesą...“ Pelenės meilės stebuklas čia tampa kūrybos stebuklu.

Kai Degutytė savo poezijoje tematizuoja moterį, jai labiau linksta priskirti tradicinius vaizdinius ir įprastus jų turinius. Iš esmės tai galima apibendrinti kaip moteriškumo ir motinystės tapatumą. *Ugnies lašuose* vienas paskui kitą publikuojami eilėraščiai „Motina“ ir „Moteris“ moters savivokos požiūriu iš esmės nesiskiria. Moters stiprumas ir jos tapatumas apibrėžiamas per motinystę, kaip esmingą prigimties savybes nusakančią broožą: „Gal dėl to gyva ir išlikai, / Kad gimtų arimų jėgą, drąsą / Savo motiniškoj širdyje laikei. // Gal paklusus tau, mus atleikia sušildyt / Saulėtai žalsva diena skaidri, / Kad į viską – žolę, žvaigždę, širdį – / Motinos akim žiūri?..“ (eil. „Moteris“, Degutytė 1995, 45). Kai Degutytė svarsto moters prigimties klausimus, jos pasaulio suvokimą esmingai susieja su motiniškumo patirtimi ir iš šios patirties kylančiomis savybėmis. Motiniškumas jai, visų pirma, yra santykio nusakymo būdas ir pasaulio suvokimo stilius. Palankus aplinkos pasaulis neretai suvokiamas kaip motiniškas, todėl įdomu, kaip visiškai kitas reikšmes įgauna šio teksto ankstesniame skyriuje aptartas motinos ir Lietuvos vaizdinių tapatinimas. Vyrų poezijoje motinos ir tėvynės / Lietuvos vaizdiniai į vieną siejami gyvybės principo, atsinaujinimo galios, įveikiančios destruktivią istoriją. Degutytei Lietuva kaip motina gali būti įvardyta, visų pirma, dėl ypatingo intymaus abipusio santykio tarp asmens ir tėvynės: „Tu su manim esi – / Dienos triukšme – ir sambrėškio tyloj – / Budėjime – sapne, / Kur tiktai rankos ir mintis paliečia“ (eil. „Motinai – Lietuvai“, Degutytė 1960, 44).

Motiniškumas, motinystė Degutytės poezijoje taip pat turi ir savojo laiko reikšmes, egzistuoja ne kaip biografinis, bet kaip kultūriškai perimamas ir tęsimas pasakojimas apie moters santykį su grėsme ir karu. Bet ir šiuo atveju esminis yra ne gyvybės, o santykio principas: „Eikš, duok savo mažytę rankelę. / Joks voratinklis, joks nepalies! / Sergės mus parugės takely / Varpų marios, šviesa žolės“ (Degutytė 1959, 28). Cituoto eilėraščio tonacija ir vaizdinija atliepia Salomėjos Nėries eilėraštį „Namo“ – yra trys pagrindiniai elementai: mažo vaiko ir motinos ryšys, pasaulio grėsmė ir saugi, globianti aplinka. Atsinaujinimo / nemirtingumo principas yra meilės ryšys: „Mes, gal būt, netoli tenuesisim. / Gal prigulsim čia pat grumstu... // Bet pakilsim gyvi iš velėnos – / Varpų mariom, šviesa žolės...“

Kai autorė siekia atliepti ideologinius reikalavimus, motinos vaizdinys įgauna visus ankstesniuose skyriuose aptartus parametrus. Yra vienas Degutytei nebūdingas eilėraštis. Nebūdingas, visų pirma, dėl tiesiogiai subjektės prisiimamo motinos vaidmens, kuris Degutytės poezijoje įprastai nepasitaiko. Eilėraštis skelbtas 1958 m. „Tarybinėje moteryje“, jo nepavyko rasti ankstyvuosiuose rinkiniuose (visada yra tikimybė, kad jis liko nepastebėtas): „...Tegu miega mano rankose mažutis... / Aš drąsi, kai Tu šalia manęs. / ...Tegu miega jis, dar nieko nepajutęs, / Prieš didžiąsias savo keliones. // [...] // Aš tik motina. Tik kūdikio rankelė mano saujoj / Motina ir tu, kur miega neprabundamai... / Ką man pasakyt, kad Tu kasdieną užkariauji / Po sklypelį saulės man ir žemei, džiaugsmo alkanai.“ Iš eilėraščio paskyrimo galima identifikuoti kalbamąjį „Tu“, tekstas skirtas „LKP įkūrimo keturiasdešimtmečiui“ ir vadinasi „Kaip man padėkoti?“. Tarybų valdžiai

dėkojama iš moteriai, kaip egzistenciniam subjektui, ideologinėje terpėje numatytos pozicijos – atliepiamas taikos ir motinų apsaugojimo nuo karo ir skurdo diskursas. Kitas vaidmuo galėtų būti daug pasiekusios darbininkės / kolūkietės, bet šis Degutytei turbūt dar svetimesnis už motinos. Čia matome būdingą laikui subordinacijos struktūrą ir pageidaujamą siužetą: silpna ir pasyvi moteris-motina įgalinama ir saugoma tarybų valdžios. Kitaip tariant, moteris užima tradicinę dėkingos ir pažeidžiamos poziciją, bet gali kliautis galingu valdžios institutu, pakeičiančiu (šiam tekste – visai išstumiančiu) numanomai silpnos vyro poziciją. Tiesiogiai prabildama apie moters emancipaciją, Degutytė perima prieštarinę ir perkrautą moters vaizdinį, kuris išreiškiamas priešybų poetika, suderinančia ir romantišią, ir racionalųjį moters įvaizdžius: „Jau tu – žmogus / Baltos gulbelės kūnu / Ir sakalo drąsuoliška širdim. / Jau tu karys / Už didįjį gyvenimą. / ...Su pirštais motinos / Ir su žvaigždžių akim...“ (eil. „Seseriai“, Degutytė 1960, 36).

Skaitant Degutytės tekstus, labiausiai atliepiančius savojo laiko įtaigautas temas, matyti, kad dalis postulatų ir moteriai priskirtų vaidmenų kovoje dėl taikos, dėl skurstančių pasaulio vaikų, dėl žmogaus teisių buvo prisiimti kaip asmeniškai svarbūs ir, galima manyti, kad tai buvo aspektai, kuriais poetė buvo iš esmės solidari su tarybų valdžia. Tai artima postuluotos socialinio jautrumo politikos dalis, kuri prisiimta kaip asmeniškai moteriškas rūpestis ir į ją nuoširdžiai atsiliepta. Galima sakyti, kad vyrai aptariamojo laikotarpio poezijoje labiau susitelkia į naujosios sistemos statybos aspektus ir žmonių skirtingus vaidmenis joje, apskritai, į naujojo žmogaus sampratos, jo pasaulėvaizdžio kūrimą kaip savotiško projekto realizaciją, sunkumus, o moterys – į socialinio jautrumo aspektus: kapitalistinio pasaulio ydas ir jaudulį dėl jų (išnaudojami badaujantys vaikai), rasizmą, socialinę neteisybę, karo tragedijos refleksiją. Įdomu, kad Degutytės poezijoje nuolat pasikartoja Holokausto aukų problemika, o vyrų poezijoje ši oficialiai leista tema beveik nepasitaiko – kalbėdami apie karo traumas, visi jie dažniau renkasi partizaninio karo Lietuvoje aktualijas, suteikdami jam reikiamą ideologinį vertinimą. Tokia Degutytės laikysena, atrodo, atliepia tuomečius moterų poezijos lūkesčius, kuriuos savo straipsnyje išryškino Daugirdaitė, cituodama Vytauto Sirijos Giros recenziją pirmajai Šulcaitės knygai: „[...] Šulcaitės poetinis kelias ir yra toji švelni moteriška lyrika, kartais išauganti į audringą protestą prieš neteisybę, prieš karus, prieš atomines žmogžudystes, prieš rasinę diskriminaciją, prieš žmogaus teisių pažeidimą. Tokiu tai keliu yra pasiekusi poezijos aukštumas mūsų nemirštamoji Salomėja Nėris“ (cit. iš Daugirdaitė 2015, 94). Visus čia išvardytus aspektus randame ir Degutytės poezijoje, kai joje siekiama išreikšti į dabarties pasaulio problemas reaguojančios sąmoningos moters poziciją. Sąmoningumo perspektyvą daugiausia sudaro socialinio teisingumo ir jautrumo klausimai.

Išvados

Šio straipsnio tikslas buvo sukurti kontekstą moters tapatybės vaizdinio formavimo specifiškai Chruščiovo laikotarpiu suvokti, todėl išvados neperrašinėsime kiekviename aptartame diskurse išryškėjusių detalių, moters tapatybės kūrimo ir įsivaizdavimo atvejų ir dėsningumų. Išryškinsime keletą bendresnių tendencijų, pasirodžiusių skirtingų diskursų vaizdinio

kūrimo strategijoms atsiradus greta. Pirmiausia gana gerai matyti sąlyčiai tarp oficialiojo, tradicinio patriarchalinio diskurso ir individualiai asmens formuluojamos pozicijos vyrų ir moterų poezijoje. Matyti, kad sovietinio feminizmo variantą savo kūryboje dėsningiau ir nuosekliau realizavo vyrai, aprašydami tarybinio pasaulio kūrimosi problemas (kolūkių kūrimasis, proletariato problemika, į pastarosios klausimus gilinasi beveik išimtinai Baltakis, panaudodamas savo miestišką proletarišką biografiją, kurios, beje, visiškai neeksploatuoja Degutytė). Moterų emancipacija vyrų diskurse beveik be išimčių remiasi tiesiogiai perimtais sovietiniais postulatais. Asmeniškėnė perspektyva ir santykis su moterimi atsiskleidžia kaip tradiciškai perimta patriarchalinė moters-motinos tapatumo paradigma, kurios atskirumą nuo tarybinės motinos didvyrės vaizdinio kuria asmeniška, intymi santykio artikuliacija. Tarybiniai moterų emancipacijos, darbininkių ir kiti įvaizdžiai vyrų poezijoje yra perimti kaip naujos sistemos postulatai, bet jie niekada netampa įvaizdžiais, įtraukiamais į savo pasaulėvaizdžio artikuliacijas, visada lieka naujos visuomenės architektūros dalimi, o kai tekstuose pereinama į asmenišką perspektyvą, moteris matoma kaip mylimoji arba motina, kurios esminė kompetencijų sritis yra motinystė ir namai. Degutytės poezijoje išryškėja dvi moters tapatumo suvokimo kryptys: oficialioji, kuri rodo perimtą hipertikrovės vaizdinį kaip naujosios moters tapatumo ašį ir prisiimtą moters, kaip atsakingos už socialinį jautrumą, savivaizdį, bei partijai dėkingos motinos laikyseną. Kai moters savivoka yra ne tematizuojama, o pasireiškia kaip kalbančiosios subjektės savimonė, moteriškoji „aš“ pasirodo kaip veiklos subjektė, kuri moterišką atribuciją, tradiciškai suvoktą kaip ribojančią, perkeičia į atveriančią galimybes veikti ir turinčią egzistencinę perspektyvą. Intensyviausias subjektės sąlytis su pasauliu vaizduojamas kaip kūrybos aktas, kai tuolaikėje vyrų poezijoje kūrybinės moters aspiracijos siejamos išimtinai su gimdymu.

Šaltiniai ir literatūra

- Attwood, Lynne. 1999. *Creating the New Soviet Woman: Women's Magazines as Engineers of Female Identity, 1922–53*. Macmillan Press LTD. <https://doi.org/10.1057/9780333981825>
- Ashwin, Sarah. 2000. Introduction: Gender, state and society in Soviet and post-Soviet Russia. *Gender, State and Society in Soviet and Post-Soviet Russia*. Edited by Sarah Ashwin. London and New York: Routledge, 1–29.
- Balina, Marina, Evgeny Dobrenko. 2009. Introduction. *Petrified Utopia: Happiness Soviet Style*. Edited by Marina Balina, Evgeny Dobrenko. London: Anthem Press, xv–xxiv.
- Baliutyte, Elena. 2015. Momentinė sovietinio literatūros lauko nuotrauka pagal laiškus Eduardui Mieželaičiui: XX a. 7-asis dešimtmetis. *Žmogus ir žodis* 17(2), 22–38.
- Baltakis, Algimantas. 1955. *Lietuviui dulkiant*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Baltakis, Algimantas. 1959. *Keturios stygos*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Baltakis, Algimantas. 1963. *Mažosios poemos*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Daugirdaitė, Solveiga. 2000. *Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Daugirdaitė, Solveiga. 2002. Motinystė tarp feminizmo teorijos ir praktikos. *Klėja* 1. Prieiga per internetą: <http://www.lsc.vu.lt/assets/leidiniai/indexd08b.html?show_content_id=299>.
- Daugirdaitė, Solveiga. 2014. Tarybinės lietuvių rašytojos autobiografijoje, *Colloquia* 32, 35–54.
- Daugirdaitė, Solveiga. 2015. Dvi rašytojos ir viena utopija ankstyvuoju sovietmečiu. *Tarp estetikos ir politikos (Kolektyvinė monografija)*. Sud. Dalia Satkauskytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 80–112.

- Degutytė, Janina. Mokyklinis eilių sąsiuvinis. *Viktorija Daujotytė-Pakerienė*, LLMA, f. 327, ap. 1, b. 196.
- Degutytė, Janina. 1959. *Ugnies lašai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Degutytė, Janina. 1960. *Dienos – Dovanos*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Degutytė, Janina. 1963. *Ant žemės delno*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Field, Deborah A. 2004. Mothers and Fathers and the Problem of Selfishness in the Khrushchev Period. *Women in the Khrushchev Era*. Edited by Melanie Ilič, Susan E. Reid and Lynne Attwood. Palgrave Macmillan, 96–113.
- Filtzer, Donald. 2004. Women Workers in the Khrushchev Era. *Women in the Khrushchev Era*. Edited by Melanie Ilič, Susan E. Reid and Lynne Attwood. Palgrave Macmillan, 29–51. https://doi.org/10.1057/9780230523432_3
- Ilic, Melanie. 2009. What did women want? Khrushchev and the revival of the *zhensovety*. *Soviet State and Society under Nikita Khrushchev*. Edited by Melanie Ilic and Jeremy Smith. London / New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203878330>
- Yurchak, Alexei. 2005. *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Kelly, Catriona. 2009. A Joyful Soviet Childhood. *Petrified Utopia: Happiness Soviet Style*. Edited by Marina Balina, Evgeny Dobrenko. London: Anthem Press, 2–18.
- Kavolis, Vytautas. 1992. *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Lietuvos kultūros institutas.
- Kartos ir tarpkartės: pokalbis. *Metai* 12, 1995, 88–100.
- Lapidus, Gail Warshofsky. 1979. *Women in Soviet Society: Equality, Development, and Social change*. Berkeley: University of California Press.
- Maldonis, Alfonsas. 1965. *Auga medžiai*. Vilnius: Vaga.
- Marcinkevičienė, Dalia, 2008. *Prijaukintos kasdienybės. 1945–1970 metai: biografiniai Lietuvos moterų interviu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Marcinkevičienė, Dalia. 2009. Romantinė meilė kaip (sovietinė) socialinė politika. *Colloquia* 21, 96–113.
- Marcinkevičius, Justinas. 1955. *Prašau žodžio*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Marcinkevičius, Justinas. 1956. *Dvidešimtas pavasaris*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Marcinkevičius, Justinas. 1960. *Kraujas ir pelenai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Marcinkevičius, Justinas. 1963. *Duoną raikančios rankos*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Marcinkevičius, Justinas. 1965. *Siena*. Vilnius: Vaga.
- Mitaitė, Donata. 2016. 30-jų metų poetų kartos konformizmas ir iliuzijos. *Colloquia* 37, 94–114.
- Pakalniškis, Ričardas. 1984. *Justinas Marcinkevičius*. Kaunas: Šviesa.
- Šilbajoris, Rimvydas. 1992. Tėvynė ir asmuo J. Degutytės poezijoje. *Netekties ženklai*. Vilnius: Vaga, 153–178.
- Šulcaitė, Vilija. 1956. *Kalba moteris*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Tarybų Lietuvos rašytojai*. 1957. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- Tarybų Lietuvos rašytojai*. 1967. Vilnius: Vaga.
- Tarybinė moteris: politinis-visuomeninis ir literatūrinis iliustruotas žurnalas*. LKP CK Laikraščių ir žurnalų leidykla, 1953–1964.